

statistische studiën

nummer 63

1981

NATIONAAL INSTITUUT VOOR DE STATISTIEK

MINISTERIE VAN ECONOMISCHE ZAKEN

KONINKRIJK BELGIË

D / 1981 / 0496 / 4

KONINKRIJK BELGIË
MINISTERIE VAN
ECONOMISCHE ZAKEN

NATIONAAL INSTITUUT VOOR DE STATISTIEK

STATISTISCHE STUDIËN

NUMMER 63

1981

VERKRIJGBAAR BIJ HET
NATIONAAL INSTITUUT
VOOR DE STATISTIEK
LEUVENSEWEG 44, BRUSSEL,
TEGEN DE STORTING VAN 120 F PER NUMMER
OP REKENING NR. 000-2005886-23

INHOUDSOPGAVE

Negenhonderdduizend vreemdelingen in België	
Weerspiegeling van de recente sociaal-economische evolutie en de grensligging (1)	
1. Aantal en nationaliteit van de vreemdelingen	3
2. Demografische betekenis van de vreemdelingen	4
3. Immigratiebeleid	4
4. Ruimtelijk voorkomen van de vreemdelingen	5
5. Verklaringselementen voor dit ruimtelijk patroon	7
6. Vreemdelingen als grensverschijnsel	9
Spreiding en relatiepatroon van de Belgische nederzettingen in 1980 (met kaart buiten tekst) (2)	
1. Inleiding	11
2. Woonkernen: definiëring en begrenzing door het N.I.S.	11
3. Nederzettingpatroon 1980	17
4. Een overzicht van het Belgisch nederzettingssysteem	21
Bibliografie	29

(1) Uittreksel uit het „Statistisch Tijdschrift” nr. 1-2/1981.

(2) Uittreksel uit het „Statistisch Tijdschrift” nr. 5-6/1981

Het reproduceren van de inhoud van deze publikatie is niet toegestaan, noch geheel, noch gedeeltelijk, noch in de oorspronkelijke, noch in bewerkte vorm, tenzij met schriftelijke machtiging vanwege het Nationaal Instituut voor de Statistiek.

Het gebruiken van de inhoud van deze publikatie als toelichting of bewijsvoering in een artikel, een boekbespreking of een boek is toegestaan, mits de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

Negenhonderdduizend vreemdelingen in België

Weerspiegeling van de recente sociaal-economische evolutie en de grensligging (*)

door H. VAN DER HAEGEN (**)

1. Aantal en nationaliteit van de vreemdelingen

Het vreemdelingenaantal in België neemt sinds de tweede wereldoorlog steeds verder toe en zal op 1.1.1981 zeker de 900 000 overschreden hebben (getelde vreemdelingen N.I.S.: 1947: 368 000, 1961: 453 000, 1970: 698 000, 1980: 890 000).

We kunnen deze vreemdelingen, die zich voor het overgrote deel pas na de tweede wereldoorlog in

ons land vestigden en van wie ruim een vierde in België geboren werd, in vier categorieën onderbrengen (tabel 1).

1° De gastarbeiders en hun families vormen met 600 000 de belangrijkste groep. Ze zijn in essentie herkomstig van de Middellandse Zeelanden: Italië met ca. 280 000, Marokko met ruim 80 000, Spanje en Turkije met ieder ca. 60 000. Deze landen leveren de belangrijkste contingents.

2° Uit de buurlanden komen ongeveer 230 000 personen, vooral uit Frankrijk (107 000) en Nederland (71 000). Bij de buurlanden moet een duidelijk onderscheid gemaakt worden. Fransen en Nederlanders spreken dezelfde taal als de gebieden waar ze vooral in voorkomen, nl. respectievelijk het Waalse en Vlaamse gewest. Ze worden dan ook niet volledig als vreemdeling ervaren. Dit geldt ook voor de Luxemburgers. De Duitsers spreken niet alleen een andere taal dan het grootste deel der Belgen, maar mede als gevolg van de twee oorlogen is hun aantal beperkter en bestaat buiten de grensgebieden hoofdzakelijk uit „internationalen”. De Engelsen spreken niet alleen een andere taal, maar kunnen wegens de Noordzee niet als van een buurland in de strikte zin van het woord beschouwd worden.

3° Een breed gamma van andere nationaliteiten, „de internationalen” die vooral aangetrokken worden door de internationale en nationale functies van Brussel, maar ook door de haven en industrie van Antwerpen en door enkele andere centra. Hun aantal is moeilijk te bepalen daar een aantal geen registratieplicht hebben. We schatten het op ca. 30 000 met de V.S.A. duidelijk als koploper.

Tabel 1. — VREEMDELINGEN NAAR NATIONALITEIT: VOORNAAMSTE GROEPEN (1)

NATIONALITEIT	Volkstelling 1970	Volgens soc.-econ. enquête (NIS - 1977)
Gastarbeidersgroep		
<i>voornamelijk</i>		
Italianen	249 490	287 003
Marokkanen	39 294	80 988
Spanjaarden	67 534	64 478
Turken	20 314	59 371
Grieken	22 354	24 288
Portugezen	7 177	9 916
Algerijnen	6 621	9 676
Buurlanden		
Fransen	86 658	107 059
Nederlanders	61 261	71 090
Luxemburgers	7 018	7 343
Duitsers (BRD)	22 956	25 366
Britten	15 340	19 794
Andere		
<i>ondermeer</i>		
Amerikanen (USA)	12 676	8 520
Zairezen	5 244	—

Bron: N.I.S.

(1) Gezien het geen telling is, zijn de gegevens van 1977 minder precies. Ze geven echter wel de trend aan van de evolutie per nationaliteit. Voor de Nederlanders en Fransen moet men er bovendien rekening mee houden dat heel wat personen naast de Belgische ook over de Franse of Nederlandse nationaliteit beschikken.

(*) In deze bijdrage beogen we bondig, daardoor ook geen verwijzing naar literatuur, het spreidingspatroon van de vreemde bevolking toe te lichten.

(**) Instituut voor Sociale en Economische Geografie K.U.Leuven.

4° Mede als gevolg van de vrij korte kolonisatieperiode hebben de Zaïrezen nooit de nationaliteit van het moederland gekregen zoals b.v. de Surinamers in Nederland. Beide elementen verklaren het vrij beperkt aantal Zaïrezen. België onderscheidt zich aldus duidelijk van de andere ex-koloniale mogendheden die heel wat meer inwoners uit hun ex-koloniën herbergen.

2. Demografische betekenis van de vreemdelingen

Dat deze vreemdelingen van grote betekenis zijn voor onze economie, waarvoor zij een belangrijk deel van het zware en als onaangenaam ervaren

Dit betekent dat de vreemdelingen 35% uitmaken van de totale bevolkingsgroei in het Vlaamse gewest. In het Waalse gewest bereikt hun aandeel zelfs 91%, terwijl ze in het Brusselse gewest, ondanks een aangroei van ca. 61 000, er niet in lukken de bevolkingsvermindering van de Belgen te compenseren.

Trouwens de betekenis van de vreemdelingen voor de bevolkingsevolutie is in werkelijkheid groter daar in de periode 1970-1980 duizenden vreemdelingen de Belgische nationaliteit verkregen (b.v. saldo nationaliteitsverandering — vreemdeling → Belg — is voor 1979: 6 805 personen waarvan in het Vlaamse gewest 2 132, in het Waalse gewest 3 510 en in het Brusselse gewest 1 163). De door de sociale

Tabel 2. — DEMOGRAFISCHE BETEKENIS VAN DE VREEMDELINGEN PER GEWEST

	Bevolking 31.12.1970				Bevolking 1.1.1980			
	Totaal (1)	Belgen (2)	Vreemdelingen (3)	Aandeel (3)/(1) %	Totaal (4)	Belgen (5)	Vreemdelingen (6)	Aandeel (6)/(4) %
Vlaams gewest	5 416 583	5 252 554	164 029	3,0	5 618 952	5 384 045	234 907	4,2
Waals gewest	3 159 225	2 800 479	358 746	11,3	3 227 443	2 806 587	420 856	13,0
Brussels gewest	1 075 136	901 629	173 507	16,1	1 008 715	774 440	234 275	23,2
Totaal België	9 650 944	8 954 662	696 282	7,2	9 855 110	8 965 072	890 038	9,0

Bron: N.I.S.

werk leveren, is niet onbekend. Dat deze vreemdelingen tevens een grote invloed uitoefenen op het Belgische demografische gebeuren is ook geen onbekend verschijnsel. Er treden nochtans sterke regionale verschillen op. De tabel 2 verduidelijkt dit voor de laatste negen jaar en behoeft geen verdere commentaar.

De relatief grote impact van de vreemdelingen op het bevolkingsverloop (tabel 3) is echter een algemeen Westeuropees verschijnsel en zal in de toekomst nog toenemen.

Tabel 3. — BEVOLKINGSEVOLUTIE 31.12.1970-1.1.1980

	Totaal	Belgen	Vreemdelingen
Vlaams gewest	+202 369	+131 491	+ 70 878
Waals gewest	+ 68 218	+ 6 108	+ 62 110
Brussels gewest	- 66 421	-127 189	+ 60 768
Totaal België	+204 166	+ 10 410	+193 756

Bron: N.I.S.

zekerheid uitgekeerde kinderbijslagen zijn de bron voor een verdere verduidelijking per voornaamste nationaliteitsland (tabel 4).

3. Immigratiebeleid

De demografische inbreng van de vreemdelingen was een van de doeleinden van het naoorlogse Belgische immigratiebeleid. Het traditionele relatief ruim onthaalregime in België, vergeleken met Nederland, Frankrijk of Duitsland, t.o.v. de gastarbeidersgezinnen, moet mede vanuit deze doelstellingen beoordeeld worden. In tabel 5, ontleend aan de statistische diensten van de Europese Gemeenschap, wordt de toestand weergegeven voor 1974, dus op een ogenblik dat het terugvloeiën van de, meestal ongehuwde, gastarbeiders met tijdelijke arbeidsvergunning pas begonnen was in een aantal landen.

In de naoorlogse periode beoogde men met de massale aanwerving van gastarbeiders voor het *Waalse gewest* immers een dubbel doel. Enerzijds de aanvoer van de nodige arbeidskrachten voor

Tabel 4. — WERKNEMERS EN GEMIDDELD KINDERAANTAL 1979

NATIONALITEITS-LAND	Uitkerings-gerechtigden	Kinderen	Kinderen per uitkerings-gerechtigde
Bondsrepubliek			
Duitsland	2 096	3 794	1,83
Groot-Brittannië .	2 043	3 936	1,93
Frankrijk	8 376	16 052	1,92
Italië	43 080	85 029	1,97
Groothertogdom			
Luxemburg	367	649	1,77
Nederland	5 201	10 080	1,94
Griekenland	3 306	6 777	2,05
Spanje	9 864	19 169	1,94
Portugal	1 648	3 011	1,83
Joegoslavië	934	1 811	2,53
Polen	1 447	2 367	1,25
Rest Europa	1 785	3 430	1,94
Europa	80 147	156 105	1,95
(zonder Turkije)			
Algerië	1 454	4 657	3,20
Marokko	12 202	42 321	3,47
Tunesië	873	1 800	2,06
Turkije	8 003	24 007	3,00
Andere	3 746	7 826	2,09
Totaal	106 425	236 716	2,22
België	1 015 686	1 866 556	1,84
(zonder openb. diensten)			

Bron: Rijksdienst voor Kinderbijslag voor Werknemers.

werkzaamheden waarvoor het Waalse gewest geen arbeiders meer had (vooral door het groeiende bediendenkarakter van de jongere generatie maar ook wegens het sterfteoverschot en het wegvallen en/of verminderen van de Vlaamse pendel en immigratie). Anderzijds moesten de vreemdelingen een bijdrage leveren voor de Waalse demografie.

Tabel 5. — VERHOUDING BUITENLANDSE WERKNEMERS (1)/BUITENLANDSE BEVOLKING IN HET LAND VERBLIJVEND (1974)

	Aantal buitenlandse werknemers	Totaal aantal buitenlanders	Verhouding buitenlandse werknemers / Totaal buitenlanders
België	224 000	775 000	29%
Nederland	119 000	297 000	40%
Bondsrepubliek			
Duitsland	2 177 000	4 127 000	53%
Frankrijk	1 900 000	4 043 000	47%

Bron: E.G. V/448/76 aangevuld N.I.S. (Belgische grensarbeiders).

(1) M.i.v. de grensarbeiders. Deze zijn relatief echter van weinig betekenis.

Dat beide verschijnselen nog sterker, maar later, zouden spelen in het *Brusselse gewest* is eerder een niet verwacht, maar wel te voorspellen en politiek belangrijker gevolg van de grootstedelijke demografische en ruimtelijke processen. De gastarbeider heeft er in de binnenstad in belangrijke mate de autochtone Brusselse arbeider, die demografisch en sociaal praktisch verdwenen is en niet meer aangevuld werd door Vlaamse en Waalse inwijking, vervangen.

Buiten Limburg, waar de mijnen zoals in het Waalse gewest reeds vroeg beroep deden op vreemde arbeiders, is in het *Vlaamse gewest* als gevolg van de sterkere naoorlogse natuurlijke groei de gastarbeider een recentere en uiteraard sterker gelokaliseerd verschijnsel (o.m. Antwerpen en Gent).

In tegenstelling tot de andere landen die een belangrijk beroep deden op gastarbeiders, met name Duitsland (B.R.D.), Frankrijk en Zwitserland, is in België, zoals bij de andere Beneluxlanden, bij het optreden van de economische crisis geen politiek gevoerd geworden om het aantal gastarbeiders te verminderen (zie tabel 6).

Tabel 6. — BUITENLANDSE ARBEIDSKRACHTEN 1973-1978 (1)

	Aantal 1973	Aantal 1978	Evolutie 1973-78 %
België	225 000	318 000	+41,3 (*)
Nederland	121 600	181 000	+48,8
Luxemburg	40 000	49 800	+24,5
Duitsland (BRD) .	2 345 800	1 869 300	-20,3
Frankrijk	1 780 000	1 642 800 (‡)	-7,8
Zwitserland	897 420	663 384	-26,1

Bron: E.G. V/527/79, Annuaire statistique suisse, Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland, N.I.S., Aktuelle J.R.O. Landkarte 1980/8, e.a.

(1) Grensarbeiders inbegrepen.

(*) De sterke aangroei in België is o.m. naast een belangrijke regularisatie van vroeger niet getelde vreemde arbeidskrachten ook verbonden aan het op de markt komen van een tweede generatie vreemdelingen en van de echtgenoten van de vreemdelingen, terwijl in Nederland er een toename van „nieuwe” gastarbeiders optrad.

(‡) 1977.

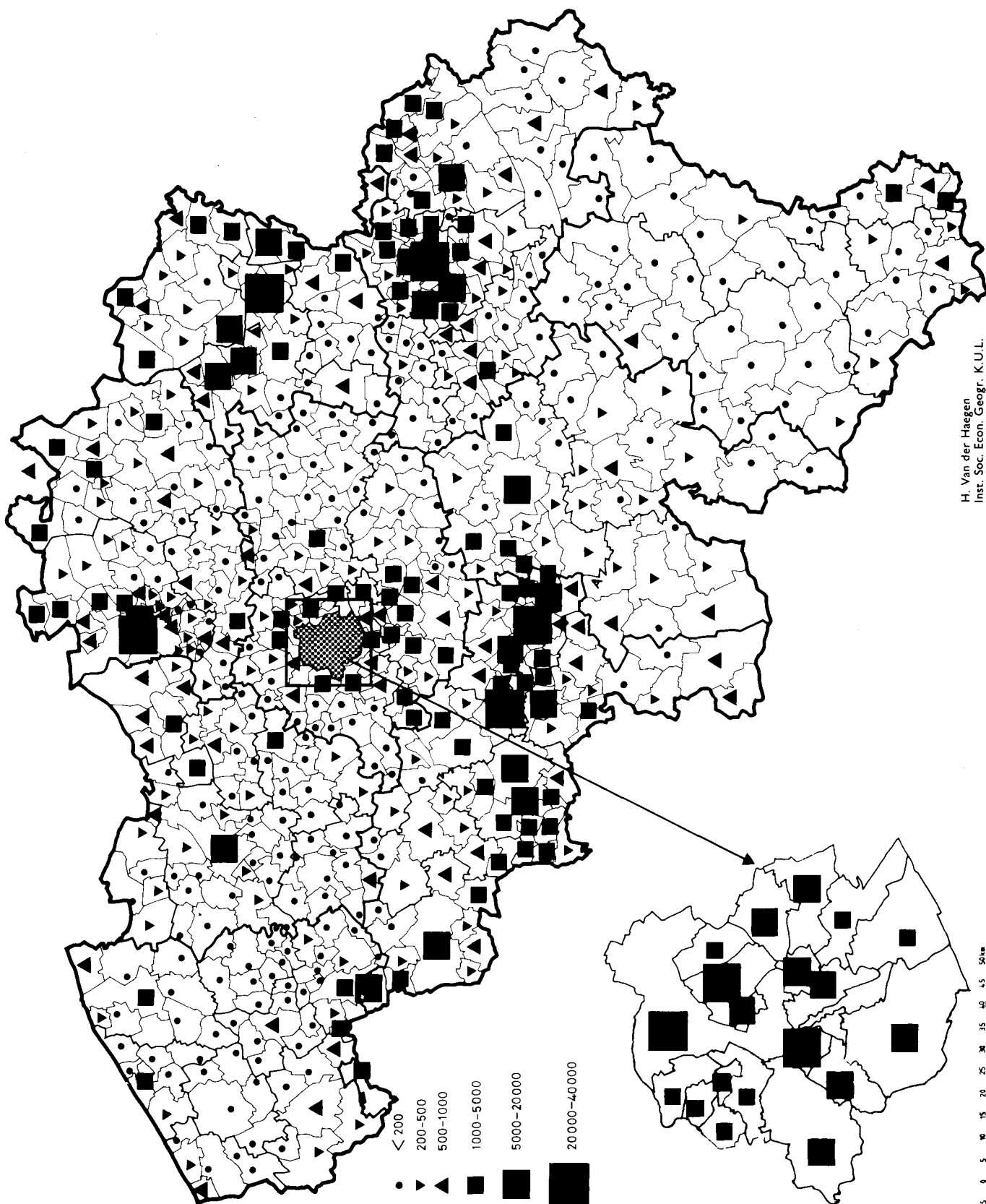
4. Ruimtelijk voorkomen van de vreemdelingen

Het spreidingspatroon van de vreemde bevolking wordt verder toegelicht aan de hand van twee cartogrammen (absoluut en relatief), die de toestand per gemeente weergeven, en van een overzichtstabel per arrondissement (tabel 7).

Wanneer we het kaartbeeld (figuur 1) met het absoluut aantal vreemdelingen bekijken, dan is het

Figuur 1. AANTAL VREEMDELINGEN PER GEMEENTE OP 1.1.1980

AANTAL VREEMDELINGEN 1.1.80

Tabel 7. — VREEMDELINGEN PER ARRONDISSEMENT
1.1.1980

	Totaal	% bevolking
Prov. Antwerpen	77 215	4,9
Arr. Antwerpen	58 413	6,3
Arr. Mechelen	7 259	2,5
Arr. Turnhout	11 543	3,2
Prov. Brabant	298 109	13,4
Arr. Brussel-Hoofdstad	234 275	23,2
Arr. Halle-Vilvoorde	25 847	5,0
Arr. Leuven	11 536	2,8
Arr. Nijvel	26 451	9,3
Prov. West-Vlaanderen	17 133	1,6
Arr. Brugge	3 714	1,5
Arr. Diksmuide	237	0,5
Arr. Ieper	2 613	2,5
Arr. Kortrijk	5 271	1,9
Arr. Oostende	2 486	1,9
Arr. Roeselare	993	0,7
Arr. Tielt	476	0,6
Arr. Veurne	1 343	2,8
Prov. Oost-Vlaanderen	31 615	2,4
Arr. Aalst	2 423	0,9
Arr. Dendermonde	2 712	1,5
Arr. Eeklo	1 891	2,4
Arr. Gent	16 034	3,3
Arr. Oudenaarde	1 264	1,1
Arr. Sint-Niklaas	7 291	3,5
Prov. Henegouwen	215 861	16,5
Arr. Aat	5 064	6,5
Arr. Charleroi	90 820	20,5
Arr. Bergen	48 675	18,7
Arr. Moeskroen	10 922	15,0
Arr. Zinnik	27 363	16,4
Arr. Thuin	19 550	13,8
Arr. Doornik	13 467	9,3
Prov. Luik	143 454	14,3
Arr. Hoei	5 498	6,2
Arr. Luik	113 761	18,6
Arr. Verviers	22 106	9,0
Arr. Borgworm	2 089	3,4
Prov. Limburg	71 561	10,1
Arr. Hasselt	39 979	11,4
Arr. Maaseik	15 307	8,3
Arr. Tongeren	16 275	9,3
Prov. Luxemburg	11 409	5,1
Arr. Aarlen	4 575	9,4
Arr. Bastenaken	955	2,7
Arr. Marche-en-Famenne	1 316	3,1
Arr. Neufchâteau	1 543	3,0
Arr. Virton	3 020	6,8
Prov. Namen	23 681	5,9
Arr. Dinant	3 411	3,8
Arr. Namen	17 382	6,7
Arr. Philippeville	2 888	5,0
HET RIJK	890 038	9,0
Vlaams gewest	234 907	4,2
Waals gewest	420 856	13,0
Brussels gewest	234 275	23,2

Bron: N.I.S.

duidelijk dat er een viertal belangrijke, naast een aantal minder belangrijke, concentratiepunten van vreemdelingen in ons land voorkomen.

1° De Waalse nijverheidsas en uitlopers: ca. 330 000 vreemdelingen. Hierbij kan men drie belangrijke onderdelen onderscheiden:

a) zone Borinage-Bergen: 55 000 vreemdelingen;

b) zone La Louvière-Charleroi: 133 000 vreemdelingen;

c) zone Luik-Verviers: 128 000 vreemdelingen.

2° Het Brusselse stadsgewest met belangrijke uitlopers in Waals-Brabant: 280 000 vreemdelingen waarvan 234 000 vreemdelingen in de 19 gemeenten van het Brusselse gewest.

3° De Limburgse mijnstreek met 54 000 vreemdelingen.

4° Het Antwerpse met 35 000 vreemdelingen.

Daarnaast zijn er een paar minder belangrijke concentratiepunten te vermelden: de agglomeraties Gent en Namen, en een reeks grensgroepen. In de rest van het land, vooral in West- en Oost-Vlaanderen, maar ook in Vlaams-Brabant en de centrale Ardennen, is het aantal vreemdelingen vrij beperkt. In ruim 240 of 40% van de Belgische gemeenten wonen er trouwens minder dan 200 vreemdelingen.

5. Verklaringselementen voor dit ruimtelijk patroon

Het cartogram (figuur 2) dat het aandeel van de vreemde bevolking in de totale bevolking weergeeft, verduidelijkt en relativeert de absolute cijfers. We willen het als vertrekpunt gebruiken om het spreidingspatroon van de vreemde bevolking toe te lichten.

5.1. De Waalse nijverheidsas vertoont een kernzone met meer dan 20% vreemdelingen. Het hoogste aandeel wordt bereikt in Saint-Nicolas (arr. Luik) met 40% vreemdelingen. Deze kernzone ligt ingebed in een min of meer ruime zone waar de 5% overschreden wordt en die reikt van de Franse tot de Duitse grens. In hoofdzaak is deze grote vreemdelingenconcentratie terug te voeren tot een naoorlogse inwijking van gastarbeiders. Door een sociale en ruimtelijke integratie in dit gebied zijn de vreemdelingen er uitgedijd tot in een vrij brede randzone.

5.2. De grote concentratie van vreemdelingen in het Brusselse is duidelijk ruimtelijk omschreven tot de Brusselse agglomeratie en de Waalse banlieue. In de Vlaamse banlieue is zij buiten de industriekern Vilvoorde en de zone die aansluit bij het Zoniënwoud van relatief weinig betekenis. In feite gaat het hier om twee groepen: de gastarbeiders, die zoals gezegd de door de Belgen verlaten oude binnenstad meer en meer bevolken (koploper is Sint-Joosten-Node met 47% van de totale bevolking) en de „rijke” vreemdelingen (internationalen, NAVO- en EEG-personeel) die zich bij voorkeur vestigen in de residentiële zones rond Terkamerenbos en Zoniënwoud.

5.3. De Limburgse mijnstreek blijkt een even sterke concentratie vreemdelingen te vertonen als de Waalse nijverheidsas. Genk is hierbij het centrum: ruim 21 000 vreemdelingen die er 34% van de bevolking uitmaken. De vreemdelingen zijn minder uitgezwermd dan in de Waalse nijverheidsas. Dit komt doordat de werkgelegenheid meer geconcentreerd was op een beperkt aantal punten en vooral door huisvesting in de bij de mijnen horende tuinstreken.

5.4. In het Antwerpse is het vreemdelingenaantal zowel absoluut als relatief veel beperkter dan te Brussel. In de Antwerpse binnenstad overweegt nog de Belgische volkswens alhoewel het aandeel vreemdelingen in de gemeente Antwerpen reeds 12% bedraagt. Deze behoren slechts gedeeltelijk tot de gastarbeidersgroep. Antwerpen heeft immers steeds een internationale kern gehad naast een belangrijke groep Nederlanders.

5.5. Gent blijkt (samen met Lokeren) een relatief grote groep vreemdelingen te hebben (meer dan 5%) in een gebied waar in de meeste gemeenten minder dan 1% vreemdelingen aanwezig is. Naast een beperkte en naar herkomst gevarieerde groep West-Europeanen is er een belangrijke groep gastarbeiders voor de kanaalzone en de textielnijverheid. Het zijn hoofdzakelijk Turken, weerspiegeling van het laat op de gastarbeidersmarkt komen van Gent en Vlaanderen.

6. Vreemdelingen als grensverschijnsel

De andere kernen zijn duidelijk grensgebonden. Meestal gaat het om een normale grensuitwisseling

van de bevolking met naburige gemeenten, o.m. door huwelijken. Dit is in België wellicht sterker dan elders in Europa het geval omdat langs weerszijden van de grens meestal een bevolking woont die dezelfde taal spreekt en hetzelfde cultuurpatroon heeft.

Slechts door de loop der geschiedenis behoren de grensbewoners tot een verschillende natie. Dat deze buurvölkeren ook relatief sterk vertegenwoordigd zijn in de grotere Belgische agglomeraties is het gevolg van de betere perceptie die ze hebben van de werkmogelijkheden, die deze bieden, dan de andere Westeuropese volkeren.

Er treden nochtans sterke verschillen in de intensiteit van de „grensvreemdeling” op en dit zowel langs de Franse en de Nederlandse als langs de Duitse en Luxemburgse grens.

6.1. Langsheen de Nederlandse grens blijkt het aandeel vreemdelingen vrij beperkt te zijn in West- en Oost-Vlaanderen. Wellicht is de verklaring te zoeken in het overwegend ruraal en geïsoleerd karakter van een groot deel van Zeeuws-Vlaanderen. In welke mate het protestants karakter van een belangrijk deel van de Nederlandse bevolking hierbij van betekenis is, zou moeten onderzocht worden.

Langs de Noordbrabantse en de Limburgse grens is het aandeel Nederlanders veel groter. Het verstedelijkt karakter en de sterke grenspondel spelen hierbij wellicht een rol in een gebied waar de grens min of meer als kunstmatig ervaren wordt. De sterke concentratie van de vreemdelingen in de drie Antwerpse „schiereilanden” is niet alleen te verklaren door hun geografische ligging, maar ook door een recente inwijking van Nederlanders die hier hun woonideaal komen realiseren. Dit is echter ook elders in de grensstreek, o.m. in de omgeving van Maastricht, het geval. In Noord-Limburg en in de Maasstreek komt als gevolg van industrie en mijnbouw ook de gastarbeider voor.

6.2. In het noordoosten van de provincie Luik is er sprake van een reële suburbanisatie vanuit Aken in dit duitssprekende deel van België. In het meer rurale zuidelijke deel van de oostkantons is het aandeel van vreemdelingen relatief beperkt evenals langs het grootste deel van de grens met Luxemburg. In het zuidoosten, verstedelijkt en oud industrieel gebied met sterke grenspondel, stijgt het aandeel vreemdelingen sterk, maar ook hier zijn er gastarbeiders.

6.3. Langsheen practisch heel de Franse grens blijkt trouwens mede o.i.v. pendelstromingen een relatief maar steeds niet absoluut groot aandeel vreemdelingen voor te komen. De grens wordt ook hier nauwelijks als een sociale grens ervaren. Speciale aandacht vraagt de toestand in het westen. In de nu Henegouwse en hoofdzakelijk franstalige gemeenten Komen en Moeskroen is het aandeel vreemdelingen belangrijk groter dan in de even sterke grensgemeenten Wervik en Menen, die tot het Vlaamse gewest behoren. De taaldifferentiatie is hier duidelijk van betekenis. Dit zal ook wel de verklaring vormen voor het relatief gering aantal Fransen (op de kustgemeente De Panne na) langs de rest van de Vlaams-Franse grens, alhoewel de bevolking er langs beide zijden nog gedeeltelijk hetzelfde archais-

tisch Westvlaams dialect spreekt. Het onderwijs accentueert echter het Frans-Nederlandse taalverschil. Anderzijds is dit gebied ook nog relatief sterk ruraal met een beperkte grensoverschrijdende pendel.

6.4. Samenvattend kan men zeggen dat de intensiteit van het verschijnsel grensvreemdeling sterk bepaald wordt door de intensiteit van de grensbetrekkingen. Deze zijn in de verstedelijkte en industriële zones veel sterker. De meest rurale gebieden kennen het verschijnsel grensvreemdeling in veel mindere mate. Tenslotte beperken taal en wellicht ook religieuze verschillen de uitwisseling van bevolkingsgroepen over de grens op een paar plaatsen.

Spreiding en relatiepatroon van de Belgische nederzettingen in 1980 (met kaart buiten tekst)

door H. VAN DER HAEGEN (*), M. PATTYN (*) en S. ROUSSEAU (**)

1. Inleiding

Bij de analyse van het spreidingspatroon van de Belgische bevolking was het, tot de Volkstelling van 1970, praktisch alleen mogelijk uit te gaan van de gemeenten als basiseenheid, zowel voor de analyse van het bevolkingsaantal als voor die van de bevolkingsdichtheid.

De gemeenten als territoriale eenheid kwamen in België vóór de fusies meestal overeen met de middeleeuwse parochies en agrarische dorpsbehorens. Het waren dus in wezen historisch functionele eenheden. De gemeenten stemden al lang niet meer overeen met de geografische, sociaal-economische en politieke realiteit. Dit was het gevolg van de algemene verstedelijking (1). Enkele oudere fusies — te situeren in de Franse en Nederlandse periode of in het kader van de havenuitbreidingen — brachten hierin geen fundamentele wijziging. Statistisch vertoonden de gemeenten zeer sterk uiteenlopende waarden zoals blijkt uit volgende voorbeelden, ontleend aan de Volkstelling van 1970: Antwerpen 13 983 ha, 224 543 inwoners; Groot-Loon 55 ha, 152 inwoners— Sint-Gillis 21 808 inwoners per km², Wancennes 8 inwoners per km². Het bevolkingsaantal van de woonkernen en het belang van de verspreide bewoning konden dan ook slechts geschat worden.

2. Woonkernen: definiëring en begrenzing door het N.I.S.

2.1. Begripsbepaling

Het begrip „woonkern” is een oud begrip in de Europese statistiek. Het werd reeds bij de eerste 19de eeuwse volkstellingen gehanteerd en in sommige landen b.v. in Frankrijk werd het, o.m. wegens associatie met bepaalde fiscale maatregelen, als dusdanig tot nu bewaard, meestal alleen verwijzend naar de voornaamste woonkern van de gemeente. Ook in Nederland werd het begrip als „plaats” bewaard bij de telling; het zou vooral sinds 1947 leiden tot publicaties van bevolkingsaantallen per woonkern.

In België kan men in de publicaties van de Volkstelling van 1846 nog woonkernen terugvinden doordat de bevolking per localiteit en per kern geteld werd. Nadien werd het begrip woonkern echter niet meer behouden.

Bij de telling van 1970 voerde het N.I.S., op initiatief van de H. Van der Haegen, kleinere teleenheden in. Het spreidingspatroon kon nu kwantitatief bepaald worden, doordat bij het afbakenen van de operationele teleenheden, de zgn. statistische sectoren, ook het aspect verspreide of geconcentreerde bewoning in rekening gebracht werd. Het is nu o.m. mogelijk de verspreide bewoning ruimtelijk en kwantitatief te analyseren en de grootte van de woonkernen te bepalen en dit onafhankelijk van vroegere of huidige administratieve grenzen.

Bij het invoeren van het begrip „woonkern” door het Nationaal Instituut voor de Statistiek, speelden naast redenen van praktische aard zoals het verlangen om de werkelijke grootte van de

(*) Instituut voor Sociale en Economische Geografie K.U. Leuven.

(**) Nationaal Instituut voor de Statistiek Brussel.

(1) H. Van der Haegen en W. Van Waelvelde; S. Rousseau.

verschillende steden te kennen, tevens onderrichtingen mee van de Verenigde Naties m.b.t. de algemene tellingen.

Voor de volkstellingen rond 1970 werd door de Verenigde Naties de „localité” als volgt omschreven: „Aux fins d'un recensement, on entend par „localité” une agglomération de population distincte, c'est-à-dire un groupement de population vivant dans des constructions voisines les unes des autres qui:

- a) ou bien forment une zone bâtie compacte, dotée d'un réseau de voirie nettement identifiable;
- b) ou bien, quoique n'appartenant pas à une zone bâtie, constituent un ensemble que désigne exclusivement un nom de lieu agréé localement;
- c) ou bien, quoique ne répondant à aucune des deux conditions précitées constituent un ensemble dont aucune construction n'est éloignée de plus de 200 mètres de la construction la plus voisine (1)”.

Het Nationaal Instituut voor de Statistiek gaf aan het begrip „woonkern” de volgende inhoud: woonkern of morfologische agglomeratie is het landschapsdeel dat aaneensluitend bebouwd is door huizen met hun hovingen, openbare gebouwen, kleine industriële of handelsuitrustingen met inbegrip van de tussenliggende verkeerswegen, parken, sportterreinen enz. Het wordt begrensd door landbouwgrond, bossen, braak en woeste gronden, waartussen zich eventueel een „verspreide bewoning” bevindt. Zowel steden, dorpen als gehuchten kunnen woonkernen vormen. Ze kunnen ook de vorm aannemen van de in ons land zo veelvuldig voorkomende lintbebouwing.

Woonkern en gemeente zijn twee begrippen die elkaar niet dekken en dit noch vóór noch na de fusies. De landelijke woonkernen en vele kleine steden vormden zowel vóór als na de fusies een beperkt onderdeel van de gemeente. Anders is het gesteld met de meeste stedelijke agglomeraties. Voor de fusies strekten deze zich meestal uit over verscheidene gemeenten, terwijl nu de meeste nieuwe gemeentelijke eenheden de volledige stedelijke woonkern omvatten. Kenmerkend zijn aldus Leuven 1970: woonkern 70 000 inwoners, oude gemeente 31 000 inwoners, nieuwe gemeente 86 000 inwoners en Oudenaarde 1970: woonkern 12 500

(1) Recommandations européennes concernant les recensements de population de 1970 ST/CES/13-1969 Nations Unies, p. 11-13.

inwoners, nieuwe gemeente 27 000. Dit is niet het geval voor de grotere agglomeraties, die zich meestal nog uitstrekken over verschillende gemeenten. Bij de grootste, nl. Antwerpen en Brussel, werden zelfs geen fusies doorgevoerd.

2.2. Begrenzingsmethode gebruikt door het N.I.S. bij de Volkstelling van 1970

Om de woonkernen te bepalen werd het criterium continuïteit van bebouwing gekoppeld aan de indeling in statistische sectoren. Sommige buurten die niet als sector afgelijnd werden konden dan ook niet als woonkern behouden worden in de publicatie van het N.I.S. Het bebouwingspatroon werd voor heel het land eveneens geanalyseerd op luchtfoto's (toestand 1971) en op stafkaarten.

Voor het afbakenen van de woonkernen gold uiteindelijk volgende werkwijze.

De woonkern of morfologische agglomeratie bestaat uit één of uit meer aan elkaar grenzende sectoren.

Een sector sluit bij de volgende aan wanneer de bebouwing of de stedelijk gebruikte oppervlakte over een volledig front of langs verscheidene wegen de volgende sector binnendringt.

Indien zich tussen de bevolkingsagglomeraties van twee sectoren een lintbebouwingsstrook bevindt, of een sector uit verschillende lintstructuren is samengesteld, gelden volgende aanwijzingen voor een begrenzing, waarbij het algemeen beeld van de af te bakenen eenheid niet verwaarloosd wordt. Komt in de lintstructuur een onbebouwde zone voor van minstens 100 m tussen de gebouwen of een kilometerlange strook waar tussen elk opeenvolgend gebouw 50 m of meer onbebouwde grond is gelegen, dan scheidt deze lintbebouwing de bevolkingsagglomeraties waartussen ze gelegen is en worden minstens 2 woonkernen onderscheiden. Zijn dergelijke leemten frequent in die lintstructuren, die het beeld van de sector overheersen, dan wordt de bewoning ervan als verspreide bewoning beschouwd. Indien anderzijds deze open zones veroorzaakt worden door integrerende elementen, bijvoorbeeld een brug of tunnel over of onder een kanaal of spoorweg, die de verbinding tussen de wederzijdse bewoningseenheden bevorderen, dan wordt het bevolkingscomplex toch als één woonkern beschouwd.

De statistische sectoren waarover discussie mogelijk is, bevinden zich meestal aan de rand van

eén stedelijk gebied. De dichtheid is er vrijwel altijd lager dan 6 inwoners/ha. Meestal betreft het nog los bezette buurten van recente ontwikkeling. Een sterke vergroting van het ruimtebeslag treedt er op doordat de perceelsgrootte bij de nieuwbouw duidelijk groter wordt (meer halfopen of open bebouwing en grotere tuinen).

Het dominerend karakter of de evolutieve tendens van een sector met heterogene samenstelling bepaalt mee of hij al dan niet tot de woonkern behoort.

Tenslotte moet bij het aanduiden van de samenstelling van de woonkernen blijvend in acht genomen worden dat de grens tussen de „woonkern” en de verspreide bewoning als een discontinuïteit is voorgesteld. Nochtans is de grens van de meeste verschijnselen in het natuurlijk milieu heel zelden een lijn, doch veeleer een overgangszone. Het is tevens duidelijk dat de begrenzing beschouwd moet worden als een momentopname (situatie einde 1970) van een dynamische menselijke en geografische realiteit.

2.3. Register van de woonkernen 1970

Het Nationaal Instituut voor de Statistiek behield in het register van de woonkernen deel 13 Volkstelling 1970 (bijlage 5) slechts die woonkernen, waarvan de bevolking minstens 200 inwoners telde, om de internationale vergelijkbaarheid te bewaren evenals om het aantal woonkernen niet te laten oplopen. De bevolkingsconcentraties met minder dan 200 inwoners werden er samengevoegd met het gebied waarin zich de verspreide huizen bevinden. Dit was ook wenselijk omwille van de homogeniteit van de gegevens, vermits bij het afbakenen van de statistische sectoren de richtlijn bestond om gebieden met minder dan 200 inwoners niet af te zonderen. De geografische realiteit leidde er toe dat deze onderrichting, vooral ten zuiden van Samber en Maas, meestal niet gevolgd werd.

Het register van de woonkernen, opgesteld door het N.I.S., vermeldt ze per provincie, naar klasse van bevolkingsaantal. Binnen elke klasse zijn zij alfabetisch geklasseerd. Het register duidt naast de naam van de woonkern, de naam van de gemeente(n) aan en het (de) codenummer(s) van de sector(en) waaruit de woonkern is opgebouwd, evenals de totale bevolking (31 december 1970). Naderhand werd dit register op een intern werkdocument van het N.I.S. aangevuld met de woonkernen van minder dan 200 inwoners.

Uiteindelijk blijkt België, zo het niet het land is waar het begrip woonkern het meest ingeburgerd is, dan toch het land waar het sinds de laatste volkstelling het sterkst geoperationaliseerd werd o.m. door het ter beschikking stellen van heel wat statistische gegevens per woonkern.

2.4. Kwantitatieve analyse van de woonkernen 1970 (tabellen 1, 2, 3, 4)

In België is de concentratie van de bevolking in de woonkernen zeer groot: 3 645 woonkernen (1) groepeerden in 1970 84% van de bevolking. De grootte van deze kernen vertoont sterke regionale verschillen. In het Waals gewest zijn ze uitgesproken kleiner dan in het Vlaamse.

Slechts 16% van de Belgische bevolking woont in sectoren met „verspreide bewoning”. Deze verspreide bewoning is kenmerkender voor het Vlaamse gewest: 1/5 van de bevolking van deze regio is er gehuisvest.

Naar groottecategorieën domineren de 7 woonkernen met meer dan 100 000 inwoners de bevolkingsverspreiding. Zij groepeeren 1/3 van de Belgische bevolking. De grootste van deze agglomeraties, Brussel, omvat met 1 283 444 inwoners 13% van de rijksbevolking en 59% van het inwonerstal van de provincie Brabant waarbinnen zij zich situeert.

In het Vlaamse gewest is het belang van de woonkernen Antwerpen, Gent en Brugge beperkt tot 18% van de plaatselijke bevolking. In het Waalse gewest woont 30% van de plaatselijke bevolking in de woonkernen van Luik, Charleroi en Bergen.

Kernen met een bevolking van 2 000 à 100 000 inwoners concentreren 36% van de totale bevolking van het Rijk, waarbij 364 kernen met een grootte van 2 000 à 10 000 personen 15% omsluiten, en 89 kernen met een grootte van 10 000 à 100 000 personen 21% omvatten.

Deze middelgrote, meestal verstedelijkte kernen, komen frequenter voor in het Vlaamse dan in het Waalse gewest (314 tegen 139 woonkernen). Hun inwonertal is er, zowel in absolute als relatieve cijfers uitgedrukt, belangrijker. Vooral de categorie woonkernen met 20 000 à 50 000 inwoners onderstreept dit verschil. In zuid-België is deze grootte vertegenwoordigd door 2 kernen, die bovendien nauw bij Vlaanderen aanleunen, nl. Moeskroen en Doornik; hiertegenover staan 17 kernen in noord-

(1) m.i.v. de 980 woonkernen met 50-200 inwoners die niet in het register van de woonkernen gepubliceerd werden.

Tabel 1. — AANTAL WOONKERNEN GERANGSCHIKT NAAR GROOTTEKLASSEN VAN HUN BEVOLKING; PER GEWEST 1970

WOONKERNEN	a) Absoluut						b) Procentueel per gewest						c) Procentueel per groottegroep											
	Brussels gewest		Vlaams gewest		Waals gewest		Het Rijk		Brussels gewest		Vlaams gewest		Waals gewest		Het Rijk		Brussels gewest		Vlaams gewest		Waals gewest		Het Rijk	
< 200 inw.	—	121	860	981	—	8,7	38,2	26,9	—	—	12,3	87,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
200 - < 500	—	350	766	1116	—	25,1	34,0	30,6	—	—	31,4	68,6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
500 - < 1 000	—	339	323	662	—	24,3	14,4	18,2	—	—	51,2	48,8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
1 000 - < 2 000	—	267	159	426	—	19,1	7,1	11,7	—	—	62,7	37,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
2 000 - < 5 000	—	198	83	231	—	14,2	3,7	7,7	—	—	70,5	29,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
5 000 - < 10 000	—	54	29	83	—	3,9	1,3	2,3	—	—	65,1	34,9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
10 000 - < 20 000	—	40	22	62	—	2,9	1,0	1,7	—	—	64,5	35,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
20 000 - < 50 000	—	17	2	19	—	1,2	0,1	0,5	—	—	89,5	10,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
50 000 - < 100 000	—	5	3	8	—	0,4	0,1	0,2	—	—	62,5	37,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
100 000 en meer	1	3	3	7	100	0,2	0,1	0,2	100	14,3	42,8	42,8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
Totaal	1	1 394	2 250	3 645	100	100	100	100	100	0,0	38,2	61,7	0,0	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Tabel 2. — AANTAL INWONERS IN DE WOONKERNEN GERANGSCHIKT NAAR GROOTTEKLASSEN VAN HUN BEVOLKING; PER GEWEST 1970

WOONKERNEN	a) Absoluut						b) Procentueel per gewest						c) Procentueel per groottegroep											
	Brussels gewest		Vlaams gewest		Waals gewest		Het Rijk		Brussels gewest		Vlaams gewest		Waals gewest		Het Rijk		Brussels gewest		Vlaams gewest		Waals gewest		Het Rijk	
< 200 inw.	—	17 539	102 192	119 731	—	0,3	3,3	1,2	—	—	14,6	85,4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
200 - < 500	—	121 059	247 022	368 081	—	2,3	7,9	3,8	—	—	32,9	67,1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
500 - < 1 000	—	244 846	216 458	461 304	—	4,7	6,9	4,8	—	—	53,1	46,9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
1 000 - < 2 000	—	378 600	214 595	593 195	—	7,2	6,9	6,2	—	—	63,8	36,2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
2 000 - < 5 000	—	613 927	241 506	855 433	—	11,7	7,7	8,9	—	—	71,8	28,2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
5 000 - < 10 000	—	371 479	202 941	574 420	—	7,1	6,5	5,9	—	—	64,7	35,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
10 000 - < 20 000	—	554 138	238 943	838 081	—	10,6	9,1	8,7	—	—	66,1	33,9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
20 000 - < 50 000	—	495 909	81 946	577 855	—	9,5	2,7	6,0	—	—	85,8	14,2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
50 000 - < 100 000	—	369 854	229 346	599 200	—	7,1	7,3	6,2	—	—	61,7	38,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
100 000 en meer	—	1 283 444	929 626	3 160 015	99,8	17,7	30,3	32,7	99,8	40,6	29,4	30,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
Totaal	1 283 444	4 096 977	2 766 894	8 147 315	99,8	78,2	88,6	84,4	99,8	15,7	50,3	34,0	15,7	15,7	15,7	15,7	15,7	15,7	15,7	15,7	15,7	15,7	15,7	100
Verspreide bewoning	3 167	1 144 376	356 086	1 503 629	0,2	21,8	11,4	15,6	0,2	0,2	76,1	23,7	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	100
Totaal (1)	1 286 611	5 241 353	3 122 980	9 650 944	100	100	100	100	100	13,3	54,3	32,4	13,3	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

(1) Zie noot p. 5.

Tabel 3 — AANTAL WOONKERNEN NAAR GROOTTEKLASSEN VAN HUN BEVOLKING PER PROVINCIE EN GEWEST 1970

	Antwerpen	Brabant	Henegouwen	Luik	Limburg	Luxemburg	Namen	Oost-Vlaand.	West-Vlaand.	Brussels gewest	Vlaams gewest	Waalsgewest	Het Rijk
a) Absoluut													
Woonkernen													
< 2000 inw.	162	365	440	502	216	517	483	279	221	—	1 077	2 108	3 185
2 000 - < 10 000	66	42	51	25	39	13	13	62	53	—	252	112	364
10 000 - < 100 000	15	9	11	5	10	2	4	19	14	—	62	27	89
> 100 000	1	1	2	1	—	—	—	1	1	1	3	3	7
Totaal	244	417	504	533	265	532	500	361	289	1	1 394	2 250	3 645
b) Procentueel per provincie en gewest													
Woonkernen													
< 2000 inw.	66,4	87,5	87,3	94,2	81,5	97,2	96,6	77,2	76,5	—	77,2	93,7	87,4
2 000 - < 10 000	27,1	10,1	10,1	4,7	14,7	2,4	2,6	17,2	18,3	—	18,1	5,0	10,0
10 000 - < 100 000	6,1	2,2	2,2	0,9	3,8	0,4	0,8	5,3	4,8	—	4,5	1,2	2,4
> 100 000	0,4	0,2	0,4	0,2	—	—	—	0,3	0,4	100,0	0,2	0,1	0,2
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
c) Procentueel per groottegroep													
Woonkernen													
< 2000 inw.	5,1	11,4	13,8	15,8	6,8	16,2	15,2	8,8	6,9	—	33,8	66,2	100,0
2 000 - < 10 000	18,1	11,5	14,0	6,9	10,7	3,6	3,6	17,0	14,6	—	69,2	30,8	100,0
10 000 - < 100 000	16,9	10,1	12,4	5,6	11,2	2,3	4,5	21,3	15,7	—	69,7	30,3	100,0
> 100 000	14,3	14,3	28,5	14,3	—	—	—	14,3	14,3	14,2	42,9	42,9	100,0
Totaal	6,7	11,5	13,8	14,6	7,3	14,6	13,7	9,9	7,9	0,0	38,2	61,7	100,0

België die vooral in de provincies Antwerpen en Oost-Vlaanderen gelocaliseerd zijn.

In het Waalse gewest bezit slechts de provincie Henegouwen een vermeldenswaardig aantal middelgrote kernen. De andere provincies worden er gekenschetst door enkele grote stedelijke kernen waartussen zich een massa woonkernen met minder dan 2 000 inwoners situeren (94% van alle woonkernen van het Waalse gewest tellen minder dan 2 000 inwoners, waarbij 72% minder dan 500 inwoners tellen en 38% zelfs minder dan 200). Samen omvatten deze kernen met minder dan 2 000 inwoners 1/4 van de bevolking van dit gewest. In de provincies Luxemburg en Namen groeperen zij respectievelijk 59 en 45% van hun bevolking. In Luxemburg tellen zelfs 322 van de 532 woonkernen minder dan 200 inwoners.

In het Vlaamse gewest zijn de kleine woonkernen ook relatief belangrijk in de provincies Oost- en West-Vlaanderen en Limburg. Het aantal kernen met minder dan 200 inwoners is er echter veel beperkter.

Globaal valt op te merken dat de kleine kernen (minder dan 2 000 inwoners) samen met de

verspreide bewoning in het Waalse en in het Vlaamse gewest dezelfde proportie van de lokale bevolking insluiten (36%). Maar in eerstgenoemde regio overwegen de kleine woonkernen, in laatstgenoemde de verspreide bewoning, wat het algemeen spreidingsbeeld enorm beïnvloedt.

Hierbij dient nochtans een belangrijke opmerking gemaakt te worden m.b.t. de begrippen „woonkern” en „verspreide bewoning”.

De meeste „woonkernen” in het Vlaamse gewest, waar de bewoning zoals vermeld (zie ook fig. 1 p. 9) veel meer verspreid voorkomt hebben een ruimere functie dan in het Waalse gewest. Een reeks zeer kleine woonkernen in het Waalse gewest vervullen enkel een woonfunctie. In het Vlaamse land werden dergelijke woonkernen als dusdanig niet onderkend, daar ze enkel voorkomen als ver-

(1) De totale bevolking van iedere provincie of gewest stemt niet volledig overeen met het administratief bevolkingsaantal, aangezien sommige woonkernen zich over twee provincies en/of gewesten uitstrekken. Daarbij is het gedeelte van de woonkern met het laagste bevolkingsaantal geteld bij de regio of provincie waar zich het belangrijkste bevolkingsaandeel van de beschouwde woonkern situeert.

Tabel 4 — AANTAL INWONERS IN DE WOONKERNEN NAAR GROOTTEKLASSE VAN HUN BEVOLKING PER PROVINCIE EN GEWEST 1970

	Ani- werpen	Brabant	Hene- gouwen	Luik	Limburg	Luxem- burg	Namen	Oost- Vlaand.	West- Vlaand.	Brussels gewest	Vlaams gewest	Waa's gewest	Het Rijk
a) Absolut													
Woonkernen:													
<2.000 inw.....	130 606	208 180	214 579	190 404	156 301	128 298	171 820	197 804	144 319	—	762 044	780 267	1 542 311
2 000 - < 10 000	269 058	164 212	208 442	103 463	143 814	45 648	51 867	237 079	206 270	—	985 406	444 447	1 429 853
10 000 - < 100 000	359 462	189 525	265 005	123 005	196 140	27 529	113 858	353 252	387 360	—	1 419 901	595 235	2 015 136
> 100 000	576 467	1 283 444	472 454	474 491	—	—	—	248 374	104 785	1 283 444	929 626	946 945	3 160 015
Verspreide bewoning ...	201 547	323 430	151 016	113 614	156 510	16 045	47 367	277 100	217 000	3 167	1 144 376	356 086	1 503 629
Totaal (1)	1 537 140	2 168 791	1 311 496	1 004 977	652 765	217 520	384 912	1 313 609	1 059 734	1 286 611	5 241 353	3 122 980	9 650 944
b) Procentueel per provincie en gewest													
Woonkernen:													
<2.000 inw.....	8,5	9,6	16,4	19,0	23,9	59,0	44,6	15,1	13,6	—	14,5	25,0	16,0
2 000 - < 10 000	17,5	7,6	15,9	10,3	22,0	21,0	13,5	18,0	19,5	—	18,8	14,2	14,8
10 000 - < 100 000	23,4	8,7	20,2	12,2	30,1	12,6	29,6	26,9	36,5	—	27,2	19,1	20,9
> 100 000	37,5	59,2	36,0	47,2	—	—	—	18,9	9,9	99,8	17,7	30,3	32,7
Verspreide bewoning ...	13,1	14,9	11,5	11,3	24,0	7,4	12,3	21,1	20,5	0,2	21,8	11,4	15,6
Totaal (1)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
c) Procentueel per groottegroep													
Woonkernen:													
<2.000 inw.....	8,5	13,5	13,9	12,4	10,1	8,3	11,1	12,8	9,4	—	49,4	50,6	100,0
2 000 - < 10 000	18,8	11,5	14,6	7,2	10,1	3,2	3,6	16,6	14,4	—	68,9	31,1	100,0
10 000 - < 100 000	17,8	9,4	13,2	6,1	9,7	1,4	5,7	17,5	19,2	—	70,5	29,5	100,0
> 100 000	18,2	40,6	15,0	15,0	—	—	—	7,9	3,3	40,6	29,4	30,0	100,0
Verspreide bewoning ...	13,4	21,5	10,0	7,6	10,4	1,1	3,2	18,4	14,4	0,2	76,1	23,7	100,0
Totaal (1)	15,9	22,5	13,6	10,4	6,8	2,3	4,0	13,6	10,9	13,3	54,3	32,4	100,0

(1) Zie noot p. 5.

dichtingspunten ingebed in een zone met verspreide bewoning.

Het is daardoor te begrijpen dat de dichtheid van de woonkernen in het Waalse gewest hoger is dan in het Vlaamse, nl. respectievelijk één woonkern per 7,5 km² en één per 9,7 km² en dit ondanks een grotere bevolkingsdichtheid in het Vlaamse gewest (1970: 401 inw./km² tegenover 188 inw./km² in het Waalse gewest). Het is dus duidelijk dat de toch op morfologische gronden afgebakende woonkernen niet dezelfde functionele betekenis (kunnen) hebben in beide landsdelen.

3. Nederzettingspatroon 1980 (1)

3.1. Woonkernen 1980

In de loop van 1980 werd met de medewerking van de Vereniging van Belgische Steden en Gemeenten een enquête georganiseerd m.b.t. de uitrusting en het primair relatiepatoon van de Belgische woonkernen (zie 4.1.1.).

Hierbij werd o.m. gevraagd welke woonkernen zichzelf kunnen voorzien op het niveau van de elementaire diensten en commerciële uitrusting. Indien het antwoord op deze vragen negatief was, werd ook nagegaan naar welke kern men zich dan richt. Deze vraagstelling beoogde een beter inzicht te verschaffen in het functioneren van het basisrelatiepatroon van de Belgische nederzettingen.

Bij deze enquête werd uitgegaan van de woonkernen die door het N.I.S. ter gelegenheid van de Volkstelling 1970 afgebakend werden. De gemeentebesturen hadden bij het beantwoorden van de enquête de mogelijkheid om het aantal kernen aan te vullen.

Hierbij bleek de voortreffelijkheid van de N.I.S. woonkernenlijst. Slechts een beperkt aantal nieuwe woonkernen werd voorgesteld, waarvan er na controle ca. 250 behouden werden. Het betrof in hoofdzaak kleine kernen (222 telden minder dan 200 inwoners) die door een strikte toepassing van de N.I.S.-maatstaven met betrekking tot bevolkingsgrootte en het aaneensluiten van de bewoning niet opgenomen waren in de N.I.S.-lijsten maar door de bevolking toch als morfologische en/of functionele eenheid ervaren werden. Soms speelde ook de sinds

1970 opgetreden bevolkingsevolutie een rol. Dit laatste leidde er onder meer toe de kernen Waterschei en Genk tot één enkele, nl. Genk, te herleiden. Per regio blijkt er aldus een woonkern per 8,4 km² voor te komen in het Vlaamse gewest en één per 7,1 km² in het Waalse.

Uiteindelijk werden aldus voor gans België 3 900 woonkernen behouden en op kaart gebracht. Doordat de aanvullingen, zoals reeds vermeld, hoofdzakelijk kleine kernen zijn, blijft de kwantitatieve analyse van de woonkernen (sub. 2.4.) geldig. Anders is het gesteld met de cartografische weergave zoals die voorkomt in deel 13 Volkstelling (p. 11), vermits op dit cartogram de woonkernen met minder dan 200 inwoners niet aangeduid werden.

De woonkernen die ingetekend werden op de relatief grootschalige kaart (1/400 000) buiten tekst, zijn per definitie onafhankelijk van de gemeentegrenzen en situeren zich op hun werkelijke plaats. De signatuur laat toe duidelijk de verschillen in bevolkingsgrootte te zien, terwijl door het gebruik van kleuren een uitspraak gedaan wordt over het al of niet bereiken van een minimale uitrustingsgraad. De pijltjes geven de voornaamste afhankelijkheid weer van een aantal kleine kernen wat betreft het laagste voorzieningsniveau.

De signatuur zegt uiteraard niets over de vorm die de bewoningsconcentraties in het landschap aannemen. Het betreft immers kernen met grote en geringere dichtheid, met langgerekte en samengebalde vorm en uiteraard ook alle mogelijke tussenvormen. Bij de steden met meer dan 100 000 inwoners, die, én met hun werkelijk bebouwde oppervlakte én met hun bevolkingsgrootte ingetekend zijn, is het kenschetsend dat het ruimtegebruik niet noodzakelijk evenredig is met het bevolkingsaantal. De gemiddelde bevolkingsdichtheid van de woonkernen Antwerpen en Brussel (68 respectievelijk 55 inwoners per ha) ligt aldus aanzienlijk hoger dan die van Gent, Luik, Charleroi, Brugge en Bergen (respectievelijk 37, 34,27, 26 en 22 inwoners per ha).

3.2. Spreidingspatroon van de woonkernen

De spreiding, de grootte en het ruimtelijk patroon van de woonkernen zijn sterk bepaald door de mogelijkheden van het fysisch milieu en door historische factoren. Zij verklaren zowel de kleine Haspengouwse hoopedorpen in een gebied zonder verspreide bewoning als de grote dorpskernen van binnen-Vlaanderen in een zone met een sterk ontwikkelde verspreide bewoning. Nog belangrijker is

(1) Alle cijfermateriaal berust op de algemene telling van 31 december 1970; de uitbreiding van het aantal woonkernen als gevolg van de enquête van 1980, gaf aanleiding tot een herziening van de cijfers van 1970.

echter de sterk uiteenlopende wijze waarop de onderscheiden regio's van ons land vanaf de 19de eeuw tot nu toe geparticipeerd hebben in het proces van industrialisatie en urbanisatie.

Op deze kaart van de woonkernen kan men aldus de weerspiegeling vinden van de stadsgewesten (zie Statistisch Tijdschrift 1979-3), door de belangrijke woonkernenconcentraties die zich aftekenen rond de grote en middelgrote agglomeraties. Bijzonder duidelijk is dit in het Belgisch kerngebied, namelijk de veelhoek Antwerpen-Gent-Brussel-Leuven-Antwerpen, waar niet minder dan zeven stadsgewesten elkaar verdringen. Ongeveer 1/3 van de Belgische bevolking leeft er in de invloedssfeer van 3 grote steden. Maar ook de nijverheidsas die het Waalse gewest doorkruist van west naar oost en het Zuidwestvlaamse industriegebied zijn door een dichte opeenstapeling van belangrijke woonkernen duidelijk herkenbaar.

Buiten de uitgesproken stedelijke industriële zones en de talrijke grote en kleinere verkeersassen die van daaruit het land doorkruisen, kan men nog een aantal regionale gehelen onderscheiden, die hierna van west naar oost en van noord naar zuid vermeld worden.

Vlaanderen wordt gekenmerkt door grote (meestal met meer dan 1 000 inwoners) goed gestructureerde woonkernen. Ze zijn meestal ingebed in een dicht patroon van verspreide bewoning van een oorspronkelijk agrarische of semi-agrarische bevolking. Regionale verschillen zijn echter ook hier aanwezig. Bijzonder grote kernen vinden we langs de verstedelijkte kust en in de driehoek Roeselare-Oostende-Brugge terwijl de polders, de Westhoek en vooral het zuiden van Oost-Vlaanderen gekenmerkt worden door kleinere kernen.

In de Kempen zijn de woonkernen in het algemeen weer groter. Ze zijn meestal minder goed gestructureerd als gevolg van hun recente 19de en 20ste eeuwse snelle ontwikkeling. De grens tussen woonkern en verspreide bewoning is er niet steeds zo duidelijk. Het aandeel van de bevolking dat verspreid leeft blijft hoog. De verspreiding is echter zeer ongelijk verdeeld. De bewoning komt hierbij zowel in ruime gehuchten als in heel losse linten of soms volledig verspreid voor. Regionaal valt er duidelijk een zuidelijke rand te noteren. Het Hageland sluit hierbij aan met iets dichter ingeplante en kleinere kernen. De noorder en centrale Kempen met grotere dorpsbehorens kenmerken zich door grotere, minder dicht ingeplante kernen en een zeer groot aantal verspreid levende bewoners.

De centrale leemstreek vertoont eveneens een gevarieerd patroon. De Westhenegouwse leemstreek sluit aan bij het Vlaams patroon met belangrijke kernen en een niet onaanzienlijke, soms volledig verspreide bewoning. Oost-Brabant, maar vooral Haspengouw, wordt gekenmerkt door talrijke kleine kernen, te midden van open onbewoond akkerland. In de Condroz treedt ongeveer hetzelfde patroon op alhoewel de densiteit van de kleine kernen er minder groot is.

De Ardennen worden gekenmerkt door een groot aantal zeer kleine kernen in een voor de rest ook zeer schaars bewoond gebied. De verspreide bewoning is om historische redenen wel belangrijk in een paar randgebieden.

3.3. Verspreide bewoning (1)

Het bleek reeds uit de vorige beschrijving dat de analyse van de woonkernen niet los gezien kan worden van het aandeel en de dichtheid van de verspreid wonende bevolking. Dit is niet alleen nodig om een juist inzicht te hebben in het spreidingspatroon van de bevolking maar tevens ook om de uitrustingsgraad en daardoor het verder geanalyseerde basisrelatiepatroon van de woonkernen in een juister daglicht te plaatsen.

Twee cartogrammen zijn hierbij behulpzaam. Het eerste (fig. 1) geeft per gemeente het aandeel van de bevolking dat verspreid woont (dus in essentie in de statistische sectoren waarvan de nummering eindigt op 8 en 9). In het noorden van het land blijkt de verspreide bewoning zeer belangrijk, gevolgd zowel van historische nederzettingenpatronen als van de sterke ontwikkeling van de autochtone pendel in dit gebied. Het platteland is er bevolkt met werkkrachten die in nabije of verre steden werkzaam zijn. De „witte” vlekken zijn slechts schijn: ze stemmen overeen met de stedelijke gemeenten, waar uiteraard het „aandeel” van de verspreid levende bevolking klein is.

De verspreide bewoning is relatief zeer belangrijk in de Westhoek, Centraal Brabant (invloed van Brussel), het Hageland, en de Zuiderkempen en in het noorden van Limburg.

Maar ook in de twee belangrijke zones met verspreide bewoning die ten zuiden van de taalgrens liggen, respectievelijk het gebied tussen Vesder en Maas en noordwest Henegouwen (ten noorden van

(1) Zie voetnoot vorige bladzijde.

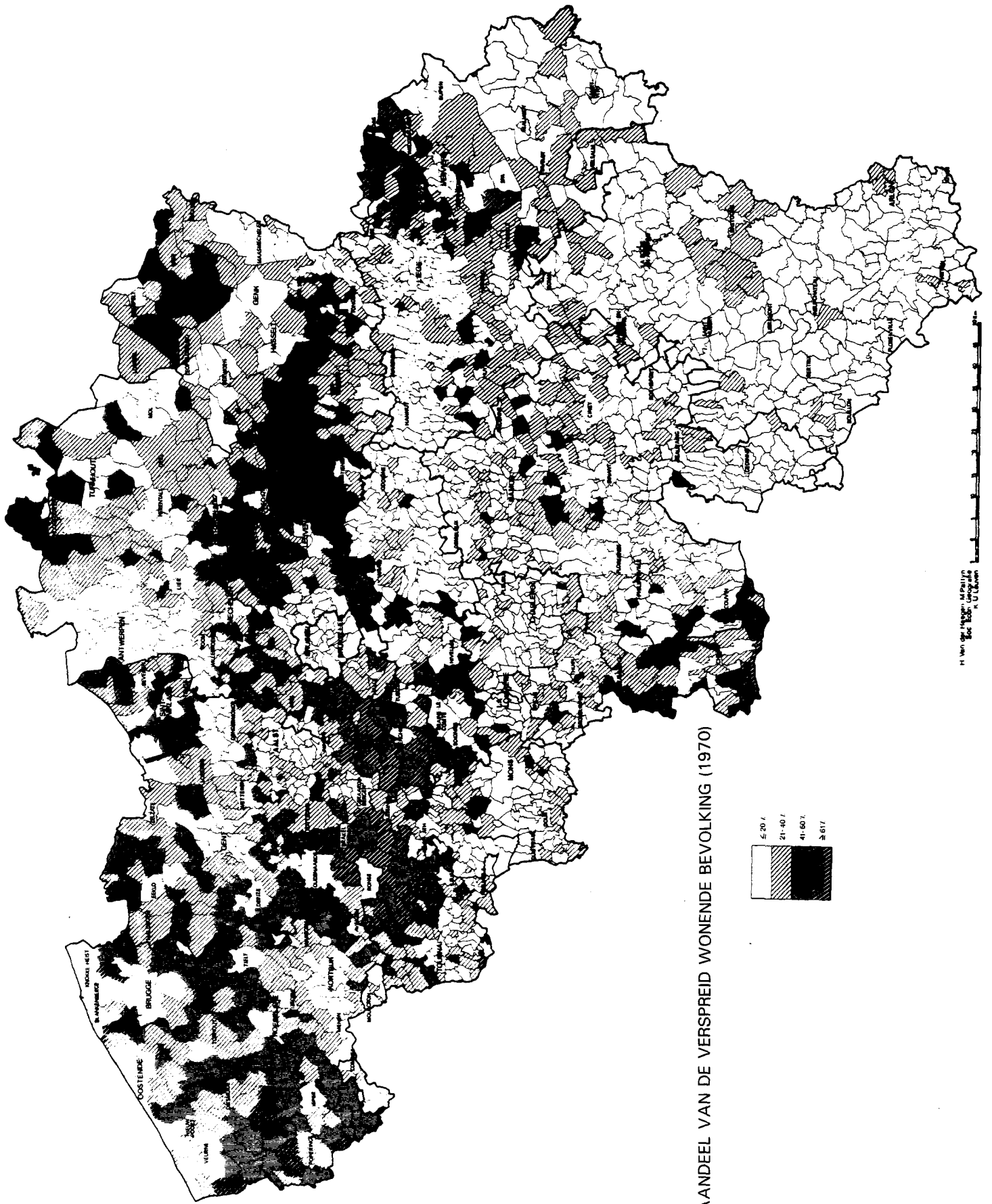
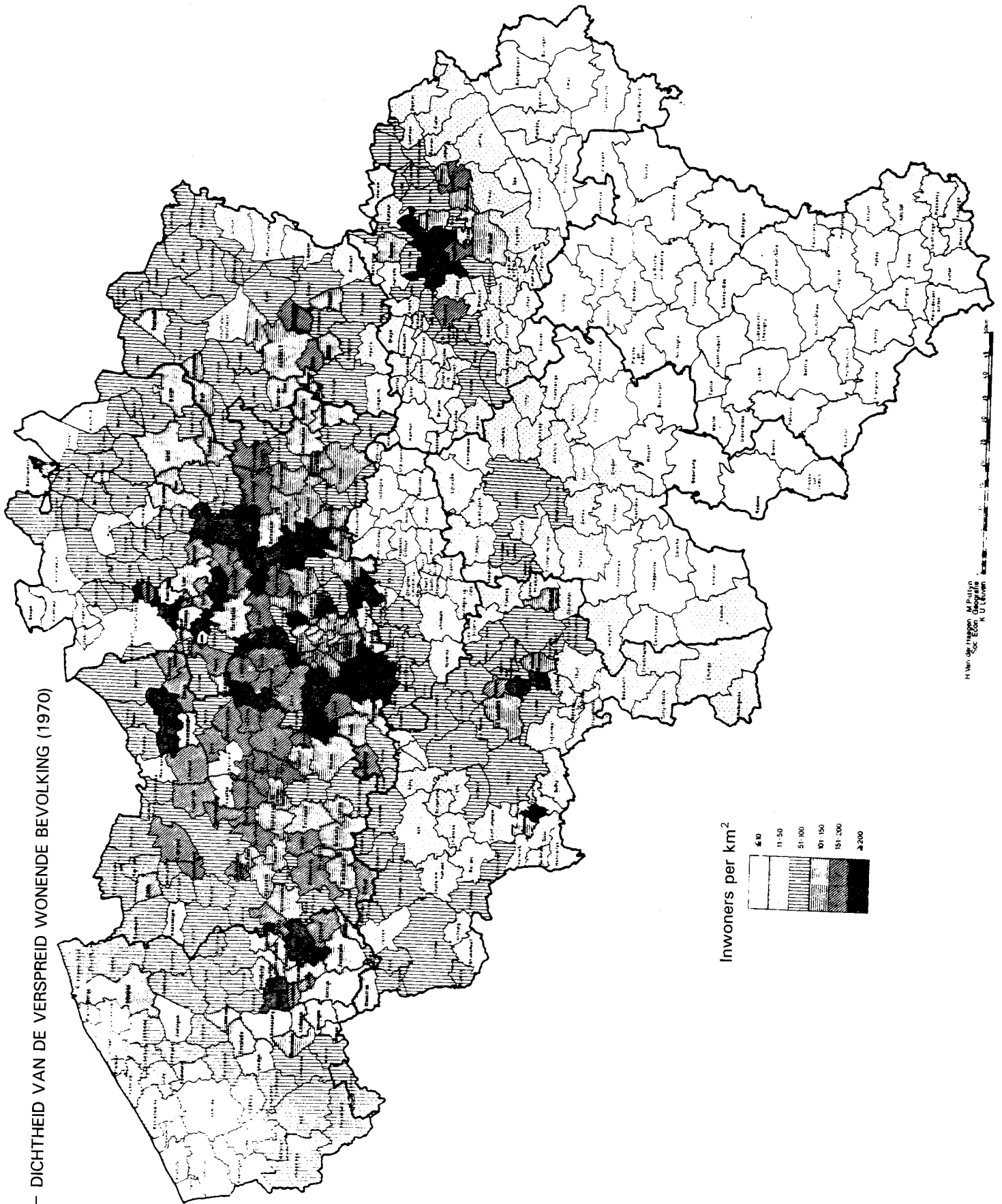

Fig. 1. — AANDEEL VAN DE VERSPREID WONENDE BEVOLKING (1970)

1:100 000
N. van der Meulen, M. P. L. J. van der Meulen
B. van der Meulen, M. P. L. J. van der Meulen
A. U. Liberman

Fig. 2. — DICHTHEID VAN DE VERSPREID WONENDE BEVOLKING (1970)

H. van der Haagen, M. Pollio,
Soc. Econ. Geografie,
N. U. Gronen

de lijn 's Gravenbrakel, Aat, Leuze, Doornik) is het aandeel van de verspreid wonende bevolking groot. In de rest van het Waalse gewest is de verspreide bewoning buiten het laatgekoloniseerde gebied van Thiérache en Rièzes slechts van betekenis in een aantal recent gesuburbaniseerde gemeenten ten zuiden van Namen, en vooral ten zuiden van Luik, waar uitlopers met verspreide bewoning zowel langs de Maas en in Condroz als tot in de Fagne Wallonne doordringen.

Het al of niet voorkomen van zones met een belangrijk aandeel verspreid wonende bevolking (fig. 1) wordt nu nog bepaald door de wijze waarop de agrarische landsname vanaf de vroege middeleeuwen geschiedde. Veralgemeend kan men stellen dat de zones met een min of meer verspreide bewoning zones zijn waar in de 10de-13de eeuw, zoals in Vlaanderen, of in 18de-19de eeuw, zoals in de Kempen, nog een belangrijke ontginning van woeste gronden binnen de dorpsbehorens heeft plaats gegrepen. Wel is het zo dat de recente verstedelijking van het platteland, zoals reeds vermeld, bepaalde bestaande patronen versterkt heeft.

Gebieden met een geringere verspreide bewoning kunnen tot twee groepen herleid worden. De eerste groep bestaat uit de rijke leemgebieden, o.m. het Haspengouwse, die reeds vroeg volledig of bijna volledig ontgonnen waren, zodat tijdens de middeleeuwse bloeiperiode van het drieslagstelsel het gehele dorpsbehoren vanuit de woonkern bewerkt werd. Daar er later nog nauwelijks iets te ontginnen viel, heeft dit patroon zich vrij goed weten te handhaven, in het Waalse gewest echter nog sterker dan in het Vlaamse.

Als tweede groep kan men de Ardennen onderscheiden, waar mede ten gevolge van de minder gunstige fysische omstandigheden (reliëf, bodem, klimaat), de interne ontginning veel beperkter gebleven is op een paar gebieden na zoals Fagne Wallone en Thiérache.

De dichtheid van deze verspreid wonende bevolking (fig. 2) wordt voornamelijk bepaald door de intensiteit van de 19de eeuwse en meer recente verstedelijking. Dit is dan ook de reden waarom verkozen werd bij deze kaart de nieuwe gemeenten als basiseenheid te gebruiken.

De dichtheid van de verspreid wonende bevolking vertoont patronen die identiek zijn met het aandeel verspreide bewoning, maar biedt tevens ook een paar duidelijke contrasten. De taalgrens manifesteert zich als scheiding van zones met grotere of

minder grote bevolkingsdichtheid; vooral in west-Brabant en noord-Haspengouw is dit merkbaar. Uiteraard blijken ook de zones met een zeer gering aandeel verspreide bewoning, zoals de Ardennen en Haspengouw, gebieden te zijn met geringe dichtheid.

Afwijkende patronen in het Waalse gewest komen voor in een duidelijke zone met grote dichtheid langsheen de Waalse nijverheidsas, hoofdzakelijk resultaat van de 19de eeuwse industrialisering. Het gebied ten zuiden ervan kent in zijn geheel zeer geringe dichtheden met inbegrip van de Thiérache. Het relatief groot aandeel verspreid wonende bevolking heeft er uiteindelijk betrekking op een gering absoluut aantal mensen. In het Vlaams gewest blijken zones met een hoog percentage verspreide bewoning zoals de Westhoek, de Polders en de Noorderkempen een niet zo grote dichtheid te hebben. Het meest opvallende verschijnsel, dat weliswaar reeds gedeeltelijk op de vorige kaart te zien was, is de dichte bevolking van een brede Brusselse randzone. Deze omvat niet alleen Vlaams-Brabant maar ook het zuiden van de provincie Antwerpen en het oosten van Oost-Vlaanderen, kerngebieden van de Brusselse pendel.

4. Een overzicht van het Belgische nederzettingssysteem

4.1. Basisuitrusting en primair relatiepatroon van de woonkernen

4.1.1. Onderzoeksmethode

Zoals reeds vermeld, werd door middel van een enquête informatie verzameld met betrekking tot het minimaal uitrustingsniveau van de Belgische woonkernen, dit in het kader van het onderzoek van het Instituut voor Sociale en Economische Geografie van de K.U.Leuven over de „Betekenis van de kleine kernen en de stadsgewesten in het Belgisch nederzettingpatroon”. Deze research werd gefinancierd door het „Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek”.

Contreert werd er navraag gedaan of enkele zeer elementaire diensten en commerciële voorzieningen aanwezig waren. Hierdoor konden de woonkernen m.b.t. de basisbehoeften uiteindelijk onderverdeeld worden in onafhankelijke en partieel afhankelijke woonkernen.

De enquête die doorgevoerd werd in de tweede helft van 1979 en afgesloten begin 1980 had alle

woonkernen met minder dan 1 500 inwoners als voorwerp. Uit een proefonderzoek kon immers besloten worden dat alle kernen met meer dan 1 500 inwoners dit minimale uitrustingspakket bezaten.

Volgende vragen werden gesteld:

	Gewicht
1. Is er minstens één kleuterklas aanwezig in de woonkern?	1,5
2. Is er minstens één klas voor lager onderwijs aanwezig in de woonkern?	2,5
3. Is er minstens één vereniging (culturele, sportieve of andere) in de woonkern?	1
4. Wordt er wekelijks een mis opgedragen in de woonkern?	1
5. Woont de pastoor of kapelaan in de woonkern zelf?	1
6. Is er minstens één café in de woonkern?	1
7. Is er minstens één bakker?	2,5
8. Is er minstens één beenhouwer?	2,5
9. Is er minstens één algemene voedingswinkel?	2
10. Komt er regelmatig een rondrijdende bakker in de woonkern?	0
11. Komt er regelmatig een rondrijdende groente- en fruithandelaar in de woonkern?	1

De vragen 1 tot 6 peilen naar een zekere culturele autonomie terwijl de overige de minimale com-

merciële uitrusting onderzoeken. Bij vraag 4 en 5 dient vermeld te worden dat hier niet in essentie naar het religieuze aspect gepeild werd, maar dat deze twee elementen een belangrijke bijdrage leveren tot de identificatie van woonkernen als eigen sociale eenheid. De kerk heeft hierbij als het ware een symbolische waarde voor de identiteit van de gemeenschap.

Bij de verwerking van de enquête werd een puntensysteem toegepast, nl. elk positief antwoord werd gewogen (zie hoger) zodat een kern maximaal 16 punten kon behalen. Een kern werd nu als zelfvoorzienend of onafhankelijk beschouwd als zij in het totaal 14/16 behaalde, met bovendien tweemaal 7/8 zowel voor het culturele pakket (vraag 1 tot 6) als voor het commerciële (vraag 7 tot 11). De norm werd dermate hoog gehouden omdat de gevraagde voorzieningen naar onze mening een minimum vertegenwoordigen.

Teneinde een inzicht te hebben in het functioneren van het Belgische nederzettingssysteem op dit niveau, werd eveneens gevraagd naar welke kernen zich richt indien de voorzieningen niet ter plaatse aanwezig zijn. Op die manier werd het dus mogelijk niet alleen alle Belgische woonkernen te lokaliseren, maar tevens hun minimale uitrustingsgraad en hun afhankelijkheid van andere kernen voor het laagste voorzieningsniveau te bepalen. Al deze gegevens werden gesynthetiseerd in de kaart buiten tekst.

Tabel 5 — ONAFHANKELIJKE EN AFHANKELIJKE KERNEN PER PROVINCIE, GEWEST EN RIJK (1980)

	Aantal onafhankelijke kernen			Aantal afhankelijke kernen			Totaal aantal kernen		
	Absoluut	% (1)	% (2)	Absoluut	% (1)	% (2)	Absoluut	% (1)	% (2)
Provincie Antwerpen	170	10,0	65,1	91	4,1	34,9	261	6,7	100,0
Provincie Brabant	216	12,7	39,3	243	11,0	44,3	459	11,8	100,0
Provincie Henegouwen	254	15,0	48,5	270	12,2	51,5	524	13,4	100,0
Provincie Luik	175	10,3	30,1	406	18,4	69,9	581	14,9	100,0
Provincie Limburg	162	9,6	57,0	122	5,5	43,0	284	7,3	100,0
Provincie Luxemburg	98	5,8	17,1	476	21,6	83,0	574	14,7	100,0
Provincie Namen	151	8,9	29,6	360	16,3	70,4	511	13,1	100,0
Provincie Oost-Vlaanderen	249	14,7	64,2	139	6,3	35,8	388	9,9	100,0
Provincie West-Vlaanderen	222	13,1	69,6	97	4,4	30,4	319	8,2	100,0
Brussels gewest	1	0,0	100,0	—	—	—	1	0,0	100,0
Vlaams gewest	962	56,7	63,0	565	25,6	37,0	1 527	39,1	100,0
Waals gewest	734	43,2	30,9	1 639	74,4	69,1	2 373	60,8	100,0
Het Rijk	1 697	100,0	43,5	2 204	100,0	56,5	3 901	100,0	100,0

(1) % kernen op het totaal aantal kernen per categorie (onafhankelijk, afhankelijk, totaal) van het rijk.
 (2) % kernen op het totaal aantal kernen per provincie en gewest.

Tabel 6. — ONAFHANKELIJKE EN AFHANKELIJKE KERNEN PER INWONERSKLASSE VOOR DE GEWESTEN EN HET RIJK (1980)

AANTAL INWONERS VAN DE WOONKERN	Vlaams gewest						Waals gewest						Het Rijk													
	Aantal onafhankelijke kernen		Aantal afhankelijke kernen		Totaal aantal kernen		Aantal onafhankelijke kernen		Aantal afhankelijke kernen		Totaal aantal kernen		Aantal onafhankelijke kernen		Aantal afhankelijke kernen		Totaal aantal kernen									
	Abs	% (a)	% (b)	Abs	% (a)	% (b)	Abs	% (a)	% (b)	Abs	% (a)	% (b)	Abs	% (a)	% (b)	Abs	% (a)	% (b)								
> 100 000	3	0,3	42,9	—	—	3	0,2	42,9	3	0,4	42,9	3	0,1	42,9	7*	0,4	100	7	0,2	100						
50 000 - 99 999	6	0,6	66,7	—	—	6	0,4	66,7	—	—	33,3	3	0,1	33,3	9	0,5	100	9	0,2	100						
20 000 - 49 999	15	1,6	88,2	—	—	15	1,0	88,2	2	0,3	11,8	2	0,1	11,8	17	1,0	100	17	0,4	100						
5 000 - 19 999	94	9,8	64,8	—	—	94	6,2	64,8	51	6,9	35,2	51	2,1	35,2	145	8,5	100	145	3,7	100						
2 000 - 4 999	198	20,6	70,7	—	—	198	13,0	70,7	82	11,2	29,3	82	3,5	29,3	280	16,5	100	280	7,2	100						
1 000 - 1 999	257	26,7	59,8	14	2,5	271	17,7	63,0	152	20,7	35,3	152	6,7	37,0	409	24,1	95,1	21	1,0	4,9	100					
500 - 999	231	24,0	34,4	116	20,5	347	22,7	51,6	217	29,6	32,3	108	6,6	16,1	325	13,7	48,4	448	26,4	66,7	224	10,2	33,3	672	17,2	100
200 - 499	139	14,4	12,2	235	41,6	374	24,5	32,9	201	27,4	17,7	563	34,4	49,5	764	32,2	67,1	340	20,0	29,9	798	36,2	70,1	1 138	29,2	100
< 200	19	2,0	1,6	200	35,4	219	14,3	18,2	23	3,1	1,9	961	58,6	79,9	984	41,5	81,8	42	2,5	3,5	1 161	52,7	96,5	1 203	30,8	100
Totaal	962	100	24,7	565	100	1 527	100	39,1	734	100	18,8	1 639	100	42,0	2 373	100	60,8	43,5	2 204	100	56,5	3 901	100	30,8	100	

(a) % kernen op het totaal aantal (afhankelijk, onafhankelijk, totaal) kernen voor Vlaanderen, Wallonië en het Rijk.

(b) % kernen op het totaal aantal kernen per inwonersklasse.

(*) Brussel inbegrepen.

4.1.2. Spreiding van de onafhankelijke en partieel afhankelijke woonkernen

Zeer algemeen genomen vertonen het Vlaamse en Waalse gewest een verschillend spreidingspatroon van hun woonkernen, dit zowel wat het globaal aantal als wat grootte en uitrusting ervan betreft (tabel 5 en 6). Van de 3 901 kernen zijn er 39% in het Vlaamse gewest en 61% in het Waalse gelegen. Daarbij ligt het overwicht van de kleinste nederzettingen eveneens in het Waalse gewest: op de 3 443 kernen met minder dan 2 000 inwoners zijn er 2 232 of 65% Waalse. Opmerkelijk is dat het Waalse gewest 984 kernen telt met minder dan 200 inwoners tegen 219 voor het Vlaamse. In het Vlaamse gewest tellen de meeste kernen tussen de 200 en de 1 000 inwoners. In het Waalse gewest daarentegen bereiken de meeste zelfs de 500 inwoners niet: 32,2% van de Waalse kernen tellen 200 tot 500 inwoners en 41,5% minder dan 200.

Zoals te verwachten bestaat er een omgekeerd evenredig verband tussen de afhankelijkheid en de grootte van de kernen. In alle provincies zijn er in de klasse van minder dan 500 inwoners meer afhankelijke kernen dan zelfstandige. Voor de klasse van 500 tot 999 inwoners, is zowel voor het Waalse gewest als voor het Vlaamse, de verhouding onafhankelijke kernen tegenover afhankelijke nog 2 op

1. Deze verhouding slaat radicaal om bij de kernen met minder dan 500 inwoners. Dit is in het bijzonder merkbaar bij het grote aantal afhankelijke kernen van het Waalse gewest, waarbij in afnemende volgorde de provincies Luxemburg, Namen, Luik en Henegouwen, telkens meer woonkernen omvatten in afhankelijke dan wel in onafhankelijke toestand. Aldus zijn 83% van de Luxemburgse woonkernen afhankelijk van andere. Anderzijds telt Luxemburg 28,6% van alle kernen met minder dan 200 inwoners. Ze vormen 62,6% van alle Luxemburgse kernen. Deze kleine dorpen bieden inderdaad geen voldoende draagvlak voor bepaalde voorzieningen. De Vlaamse provincies vertonen onderling geen zeer grote verschillen wat de grootte en afhankelijkheidsgraad van de kernen betreft, behalve dan, dat Antwerpen gekenmerkt wordt door meer grote kernen.

Algemeen kan gesteld worden dat de grotere bevolkingsdichtheid en verstedelijkingsgraad van het Vlaamse gewest, gebaseerd op economische en infrastructurele factoren, verantwoordelijk is voor een relatief geringer aantal kernen. Deze zijn gemiddeld groter en beter uitgerust dan in het Waalse gewest, waar over het algemeen de bewoningsvorm veel meer geconcentreerd is en de bevolkingsdichtheid geringer. De drempelwaarde om een aantal

Tabel 7. — UITRUSTINGSGRAAD VAN DE KERNEN MET MINDER DAN 1 500 INWONERS (1980)
(procentueel aandeel per provincie, gewest en rijk)

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	
Prov. Antwerpen	38,0	1,6	6,3	2,6	2,6	0,5	1,0	0,5	2,6	43,2	1,0	100,0
Prov. Brabant	21,7	5,7	4,1	3,7	11,0	0,9	1,4	0,5	2,1	49,0	0,9	100,0
Prov. Henegouwen	25,2	9,4	2,7	5,3	5,0	0,0	0,9	0,5	5,3	57,7	0,2	100,0
Prov. Luik	17,5	3,6	3,1	4,1	5,3	0,2	0,3	0,0	2,9	60,8	0,7	100,0
Prov. Limburg	37,2	5,4	7,0	5,4	4,1	0,0	2,5	0,4	0,4	37,6	0,4	100,0
Prov. Luxemburg	8,4	3,0	2,3	5,5	3,6	0,4	0,0	0,0	0,8	82,7	0,8	100,0
Prov. Namen	15,4	6,9	3,0	6,9	2,0	0,4	0,2	0,2	1,7	64,0	0,7	100,0
Prov. Oost-Vlaanderen ..	34,8	5,4	1,5	2,4	7,4	0,0	2,7	1,8	6,0	38,1	0,0	100,0
Prov. West-Vlaanderen ..	43,4	5,8	3,5	2,3	11,2	0,0	0,8	0,4	3,9	28,3	0,4	100,0
Vlaams gewest	36,3	5,0	4,3	3,3	8,3	0,2	1,8	0,9	3,3	36,5	0,3	100,0
Waals gewest	15,9	5,5	2,8	5,2	4,2	0,4	0,4	0,1	2,5	66,6	0,5	100,0
Het Rijk	23,4	5,3	3,4	4,5	5,7	0,3	0,9	0,4	2,8	55,5	0,5	100,0

- (1) Volledig uitgeruste kernen (van alle gevraagde voorzieningen is minstens één aanwezig).
 (2) Kernen waarvoor alle voorzieningen, behalve de bakker, aanwezig zijn.
 (3) Kernen waarvoor alle voorzieningen, behalve de beenhouwer, aanwezig zijn.
 (4) Kernen waarvoor alle voorzieningen, behalve bakker en beenhouwer, aanwezig zijn.
 (5) Kernen waarvoor alle culturele voorzieningen (zie enquêteformulier vragen 1 tot 6 positief beantwoord) aanwezig zijn en waarvoor verscheidene commerciële voorzieningen of 1, andere dan de bakker en de beenhouwer, ontbreken.
 (6) Kernen waarvoor alle voorzieningen, behalve een kleuterklas, aanwezig zijn.
 (7) Kernen waarvoor alle voorzieningen, behalve een klas voor lager onderwijs, aanwezig zijn.
 (8) Kernen waarvoor alle voorzieningen, behalve kleuter- en lager onderwijs, aanwezig zijn.
 (9) Kernen die volledig commercieel zijn uitgerust (zie enquêteformulier vragen 7 tot 11 positief beantwoord) maar die een of meer culturele voorzieningen, andere dan een kleuterklas of een klas voor lager onderwijs missen.
 (10) Kernen die meerdere voorzieningen missen in beide categorieën: commercieel en cultureel.
 (11) Kernen die geen enkele van de gevraagde voorzieningen hebben.

voorzieningen te laten functioneren wordt dan ook dikwijls niet meer bereikt.

Uiteindelijk blijken 63% van de Vlaamse en 31% van de Waalse kernen over een voldoende basisuitrusting te beschikken. De densiteit van de onafhankelijke woonkernen is dan ook duidelijk groter in het Vlaamse gewest dan in het Waalse, nl. 1 per 14 km² tegenover 1 per 23 km².

4.1.3. Uitrustingsgraad van de woonkernen

Uit tabel 7 blijkt dat 23,4% van de kernen in de enquête opgenomen, alle gevraagde voorzieningen bezitten. Er is nochtans een andere, zeer belangrijke groep, nl. 55%, die de verschillende basisvoorzieningen mist.

Dit laatste cijfer illustreert duidelijk het nijpend probleem van de kleine kernen. Verder blijkt dat de kernen met minder dan 1 500 inwoners doorgaans beter zijn uitgerust op het vlak van de culturele voorzieningen dan op dat van de commerciële. De culturele voorzieningen zijn immers minder aan een economisch draagvlak gebonden. Hun voorkomen is eerder bepaald door de administratieve en kerkelijke indeling. De gemeenten waren vroeger kleiner zodat toen de hieraan verbonden spreiding van de

voorzieningen groter was. De persistentiegraad van de culturele voorzieningen bleek tevens groter dan de commerciële, vermits ze institutioneel bepaald waren. Daardoor zijn ze nu ook nog tamelijk sterk verspreid in kleinere kernen.

De meeste afhankelijke kernen zijn zowel op commercieel als op cultureel vlak onvolledig uitgerust en hun uitrusting neemt steeds verder af. Voor vele voorzieningen werd het opvoeren van het draagvlak noodzakelijk wegens schaalvergroting, duurdere goederen, nood aan modernisering. Bovendien evolueerden de koopgewoonten evenals de bewaarmethoden. Deze evoluties maken het minder en minder mogelijk een winkel als bijberoep, of tweede beroep in het gezin, uit te baten.

4.1.4. Specifieke voorzieningen per woonkern

Wanneer de commerciële voorzieningen per kern op rijksniveau bekeken worden (zie tabel 8), merkt men onder meer dat de rondrijdende bakker evenals de rondrijdende groenteboer de meeste kernen aandoet. Deze laatste heeft een grotere verbreding in het Waalse gewest dan in het Vlaamse en is aanvullend op het aantal algemene voedingswinkels. In de provincie Luik echter worden slechts 63,2% van de kernen door de rondrijdende bakker

Tabel 8. — AANDEEL (%) VAN DE KERNEN MET MINDER DAN 1 500 INWONERS DIE OVER EEN SPECIFIEK UITRUSTINGSELEMENT BESCHIKKEN PER PROVINCIE, GEWEST EN RIJK

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	
Prov. Antwerpen	65,6	56,8	81,8	65,1	60,4	80,2	52,1	50,5	74,0	97,9	94,8	100,0
Prov. Brabant	65,2	59,0	84,0	80,0	41,6	80,3	43,5	45,1	73,9	95,9	80,8	100,0
Prov. Henegouwen	69,6	64,1	74,6	73,5	56,8	80,8	39,4	51,7	70,0	97,0	89,9	100,0
Prov. Luik	54,0	57,9	70,8	75,0	49,1	65,0	32,8	30,1	62,1	63,2	88,3	100,0
Prov. Limburg	78,9	66,9	95,5	88,4	78,5	92,6	55,8	53,7	83,9	98,8	92,1	100,0
Prov. Luxemburg	37,5	63,6	61,3	77,7	41,1	59,6	19,4	17,7	52,2	95,4	93,7	100,0
Prov. Namen	51,4	58,1	71,4	82,0	48,6	62,7	26,0	30,6	65,3	97,8	93,1	100,0
Prov. Oost-Vlaanderen ..	72,0	61,6	86,0	72,6	65,8	91,1	57,1	64,3	80,1	98,5	92,6	100,0
Prov. West-Vlaanderen ..	79,1	74,4	85,7	82,9	76,7	93,4	67,1	71,3	85,7	91,1	85,7	100,0
Vlaams gewest	74,7	65,2	88,8	79,3	71,8	90,5	57,5	60,1	82,0	96,1	87,8	100,0
Waals gewest	52,2	59,9	69,3	76,5	48,4	66,2	29,1	31,4	61,6	87,8	91,1	100,0
Het Rijk	60,5	61,9	76,5	77,5	57,1	75,2	39,6	42,0	69,2	90,9	89,8	100,0

- (1) Kernen waar minstens één kleuterklas aanwezig is.
- (2) Kernen waar minstens één klas voor lager onderwijs aanwezig is.
- (3) Kernen met minstens één vereniging.
- (4) Kernen waar wekelijks een mis wordt opgedragen.
- (5) Kernen waar de pastoor of kapelaan in de woonkern zelf woont.
- (6) Kernen met minstens één café.
- (7) Kernen met minstens één bakker.
- (8) Kernen met minstens één beenhouwer.
- (9) Kernen met minstens één algemene voedingswinkel.
- (10) Kernen waar regelmatig een rondrijdende bakker komt.
- (11) Kernen waar regelmatig een rondrijdende groente- en fruithandelaar komt.

bediend. De kleine kernen van Luik scoren trouwens zeer laag over de gehele lijn.

De voorzieningen die daarentegen het meest in het gedrang komen zijn de bakker en de beenhouwer. Men kan zich afvragen waarom deze twee soorten winkels op deze enquêtelijsst voorkomen, daar ze niet in strikte zin de minimale leefbaarheid in het gedrang brengen, vermits het brood aan huis wordt gebracht en het vlees tegenwoordig langer bewaard kan worden. Toch werd geoordeeld dat de aanwezigheid van beide handelszaken duidt op een zekere minimale volwaardigheid van een centrum. Regionale verschillen in appreciatie kunnen hierbij nochtans optreden. Deze tabel toont dat de meerderheid van de Waalse kernen minder voorzieningen hebben dan de Vlaamse en gemiddeld kleiner zijn. Bovendien kunnen ze niet steunen op een dicht verspreide bevolking zoals vele Vlaamse kernen (zie ook fig. 1 en 2).

Het bewaren van de eigen identiteit van vele kleine Waalse kernen wordt eveneens in vraag gesteld door het gebrek aan culturele voorzieningen. Het gemeenschapsleven is in het Waalse gewest op dit primaire niveau niet bloeiend; 30,7% en 33,8% van de kernen hebben respectievelijk zelfs geen vereniging en geen café. Dit tekort aan gemeenschapsleven in het Waalse gewest geldt ook wanneer een aantal minikernen buiten beschouwing blijven, waar deze activiteiten net zoals in een aantal zones met verspreide bewoning in het Vlaamse gewest

nooit bestaan hebben. De kerkelijke infrastructuur handhaaft zich daarentegen in beide landsdelen relatief goed. De Waalse priesters moeten wel meer kernen bedienen dan de Vlaamse.

Tenslotte kan gesteld worden dat de leefbaarheid, wat betreft het basisuitrustingsniveau, in de meeste Vlaamse kleine kernen niet echt in het gedrang komt, daar de afstanden naar de grotere kernen toch relatief klein zijn en er meestal voldoende vervoersmogelijkheden zijn. Dat is niet het geval in de Ardennen, waar vele kleine kernen geïsoleerd liggen.

4.2. Confrontatie van het basisrelatiepatroon met de nieuwe gemeentelijke indeling

4.2.1. Principes met betrekking tot ruimtelijke herstructurering van de gemeenten

Recente fusies (1) hebben eenheden tot stand gebracht die beter de bestuurlijke taken van deze tijd aankunnen en ook logischere sociaal-economische eenheden vormen.

Het fusieplan van 1975 zet enkele belangrijke principes voorop (KB houdende samenvoeging van gemeenten en wijziging van hun grenzen 17.9.1975, Belgisch Staatsblad van 25/9/1975 supplement p. 1-2), waarvan twee punten te vermelden zijn:

(1) Malvoz en Verbist.

Tabel 9. — VERHOUDING VAN HET AANTAL ONAFHANKELIJKE EN AFHANKELIJKE KERNEN PER GEMEENTE VOOR DE GEWESTEN EN HET RIJK 1980 (1)

GEMEENTEN MET		Vlaams gewest Aantal gemeenten			Waals gewest Aantal gemeenten			Het Rijk Aantal gemeenten		
Onafhankelijke kernen	Afhankelijke kernen	Absoluut	% (a)	% (b)	Absoluut	% (a)	% (b)	Absoluut	% (a)	% (b)
<2	<2	33	10,5	73,3	12	4,6	26,7	45	7,6	100,0
<2	2 - 5	12	3,8	42,9	16	6,1	57,1	28	4,7	100,0
<2	6 - 10	2	0,6	13,3	13	5,0	86,7	15	2,5	100,0
<2	>10	—	—	—	15	5,7	100,0	15	2,5	100,0
2 - 5	< 2	98	31,1	76,6	30	11,5	23,4	128	21,5	100,0
2 - 5	2 - 5	74	23,5	57,8	54	20,6	42,2	128	21,5	100,0
2 - 5	6 - 10	11	3,5	19,0	47	17,0	81,0	58	9,7	100,0
2 - 5	>10	1	0,3	3,3	29	11,1	96,7	30	5,0	100,0
>5	< 2	30	9,5	88,2	4	1,5	11,8	34	5,7	100,0
>5	2 - 5	30	9,5	65,2	16	6,1	34,8	46	7,7	100,0
>5	6 - 10	4	1,3	28,6	10	3,8	71,4	14	2,3	100,0
>5	>10	1	0,3	12,5	7	2,7	87,5	8	1,3	100,0
Totaal aantal gemeenten		296	100,0	53,9	253	100,0	46,1	549	100,0	100,0

(a) Procentueel aandeel gemeenten op het totaal aantal gemeenten van het gewest (1).

(b) Procentueel aandeel gemeenten op het totaal aantal gemeenten per klasse, voor de verhouding onafhankelijke, afhankelijke kernen (1).

(1) Gemeenten die volledig opgenomen zijn in een grote morfologische agglomeratie, zijn in deze tabel niet opgenomen.

Tabel 10. — GERICHTHEID EN UITRUSTINGSGRAAD VAN DE KERNEN
GECONFRONTEERD MET DE ADMINISTRATIEVE INDELING VAN DE GEMEENTEN (1980)

	Aantal gemeenten zonder afhankelijke kernen			Gemeenten waarvan de kernen alleen gericht zijn op kernen uit de eigen gemeente			Gemeenten met 1, 2-5 of >5 kernen gericht naar kernen van een andere gemeente									Totaal aantal gemeen- ten
							1 kern			2-5 kernen			>5 kernen			
	Abs.	% (a)	% (b)	Abs.	% (a)	% (b)	Abs.	% (a)	% (b)	Abs.	% (a)	% (b)	Abs.	% (a)	% (b)	
Prov. Antwerpen	34	44,2	23,3	28	36,4	12,2	12	15,6	11,4	3	3,9	3,6	—	—	—	77
Prov. Brabant	42	38,7	29,5	32	28,8	13,9	20	18,0	19,0	13	11,7	15,7	4	3,6	12,5	111
Prov. Henegouwen	8	11,6	5,5	33	47,8	14,3	17	24,6	16,2	10	14,5	12,0	1	1,4	3,1	69
Prov. Luik	13	15,5	8,9	26	31,0	11,3	14	16,7	13,3	21	25,0	25,3	10	11,9	31,3	84
Prov. Limburg	8	18,2	5,5	23	52,3	10,0	8	18,2	7,6	4	9,1	4,8	1	2,3	3,1	44
Prov. Luxemburg	—	—	—	19	43,2	8,3	4	9,1	3,8	11	25,0	13,3	10	22,7	31,3	44
Prov. Namen	1	2,6	0,7	9	23,7	3,9	8	21,1	7,6	14	36,8	16,9	6	15,8	18,8	38
Prov. Oost-Vlaanderen ..	16	24,6	11,0	33	50,8	14,3	13	20,0	12,4	3	4,6	3,6	—	—	—	65
Prov. West-Vlaanderen ..	24	37,5	16,4	27	42,2	11,7	9	14,1	8,6	4	6,3	4,8	—	—	—	64
Brussels gewest	19	100,0	13,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19
Vlaams gewest	101	32,1	69,2	132	41,9	57,4	57	18,1	54,3	23	7,3	27,7	2	0,6	6,3	315
Waals gewest	26	9,9	17,8	98	37,4	42,6	48	18,3	45,7	60	22,9	72,3	30	11,5	93,8	262
Het Rijk	146	24,5	100,0	230	38,6	100,0	105	17,6	100,0	83	13,9	100,0	32	5,4	100,0	596

(a) Procentueel aandeel gemeenten per categorie op het totaal aantal gemeenten van de provincie of het gewest.
(b) Procentueel aandeel gemeenten per provincie of gewest op het totaal aantal gemeenten per categorie.

„ 1. Er werd voor gewaakt in eenzelfde gemeente te groeperen al wat aangebouwd of haast aangebouwd is, ongeacht of het volledige gemeenten of delen van gemeenten betreft, zomede de gebieden die op een zekere afstand gelegen toch tot de aantrekkingszone van die agglomeraties behoren; .../...

3. De dienstencentra hebben logischerwijze als groeperingscentra gediend.”

Hieruit volgt dat kernen die voor de elementaire voorzieningen op elkaar betrokken zijn en dus een basisleefeenheid vormen tot dezelfde gemeente zouden moeten behoren. De kaart met het basisrelatiepatroon laat toe na te gaan in hoeverre deze principes in de praktijk gehanteerd werden bij de herstructurering van de gemeenten op 1.1.1977.

4.2.2. Administratieve indeling en basisleefeenheden

De meeste gemeenten bevatten 2 tot 5 onafhankelijke kernen met daarbij 0 tot 5 afhankelijke (zie tabel 9). In Namen, Luxemburg en Luik kan het aantal afhankelijke kernen tot 10 oplopen.

De meeste volwaardige kernen (1) trekken slechts een beperkt aantal andere kernen aan. In het

(1) Volwaardige kernen wil zeggen: van alle gevraagde voorzieningen is er minstens één aanwezig.

Vlaamse gewest trekken 86,7% van de kernen minder dan 2 kernen aan en in het Waalse 71,0%. Luxemburg neemt ten opzichte van de andere provincies een extreme positie in door zijn groot aantal onvolledig uitgeruste kernen. 57,3% van de kernen trekt daar minder dan 2 kernen aan, 20,8% trekt er 2 tot 5 aan, 7,3% trekt er 6 tot 10 aan en 14,6% trekt meer dan 10 kernen aan. Deze laatste categorie omvat de kleine steden in Luxemburg, die tevens de functie van hoofddorp uitoefenen en alzo in de behoeften van een lager niveau voorzien.

Deze cijfers zeggen echter niets over de gerichtheid van de afhankelijke kernen, die vaak gemeentegrensoverschrijdend is. Tabel 10 confronteert de gemeentelijke indeling met de basisrelatiepatronen van de nederzettingen. Er wordt namelijk voor elke nieuwe gemeente weergegeven of de woonkernen hun basisvoorzieningen binnen de eigen gemeente kunnen verwerven of niet, met andere woorden, de tabel geeft weer of de kernen afhankelijk zijn van grotere kernen die binnen de eigen gemeente liggen of erbuiten.

Aan de hand van de uitrustingsgraad van de kernen en hun gerichtheid kunnen enkele belangrijke aspecten van de fusies geëvalueerd worden. Er kunnen aldus drie types van nieuwe gemeenten onderscheiden worden.

a) *De gemeente valt grotendeels samen met de basisleefeenheid*

Algemeen komen de nieuwe gemeentelijke indeling en het basisrelatiepatroon beter overeen in het Vlaamse gewest dan in het Waalse. 74,0% van de Vlaamse gemeenten en slechts 47,3% van de Waalse vertonen geen grensoverschrijdende afhankelijkheid van hun kernen. Wanneer daarbij de gemeenten gevoegd worden die maar 1 kern hebben die zich naar een andere gemeente richt, lopen de percentages op tot respectievelijk 92,1% en 65,6%. Deze cijfers tonen aan in welke mate rekening gehouden is met het relatiepatroon bij de fusies van 1977.

Toch zijn er 115 gemeenten waarvan minimum 2 kernen zich richten naar een kern van een buurgemeente. Schijnbaar is in deze gevallen bij de fusies nog onvoldoende rekening gehouden met de afwijkende oriëntatie van een aantal kernen t.o.v. de rest van de gemeente wat betreft het basisrelatiepatroon.

b) *Gemeenten zonder volwaardig centrum (1)*

Zo zijn er 10 gemeenten waarvan 9 in het Waalse gewest: Stoumont, Somme-Leuze, Attert, Tinlot, Incourt, Ramillies, Crisnée, Fauvillers en Rendeux, en 1 in het Vlaamse gewest: Herstappe (2), die geen enkele onafhankelijke kern voor het primaire uitrustingsniveau bevatten.

Het zijn gemeenten die gefusioneerd werden op basis van hun gemeenschappelijk agrarisch karakter maar waar de integratie tussen de verschillende delen vooralsnog gering is. Meestal zijn het restgebieden tussen enkele aantrekkingspolen. Opdeling tussen deze polen is niet doorgevoerd, om te vermijden dat deze gemeenten dan te groot zouden worden.

Het is duidelijk dat de positieve motivatie voor de vorming van deze gemeenten zwak is. In elk van deze gemeenten zou een kern uitgekozen moeten worden die tot een volwaardig centrum wordt uitgebouwd. Elk van deze gemeenten is voldoende uitgerust als het totaal van de kernen in rekening gebracht wordt, maar nu moet men zich voor verschillende goederen en diensten naar verschillende dorpen begeven, terwijl anders één enkele verplaatsing voldoende is. Uiteraard leidt de huidige toestand tot verplaatsingen naar volwaardige kernen buiten de gemeente.

(1) Zie voetnoot (1) op vorige bladzijde.

(2) Herstappe werd in 1977 niet gefusioneerd daar het in de omgeving de enige gemeente is met speciaal taalstatuut.

c) *Andere gemeenten met verscheidene polarisatierichtingen*

Daarnaast zijn er nog 105 gemeenten die, alhoewel ze minstens één onafhankelijke kern bezitten, méér dan 2 kernen hebben die voor de primaire relaties naar (een) andere gemeente(n) georiënteerd zijn. Uiteraard kunnen dergelijke gemeenten zich moeilijk een eenheid voelen tenzij ze een belangrijk gemeenschappelijk sociaal of economisch kenmerk hebben.

Ook zijn er enkele „lege” zones waar een echt goed uitgebouwde kern vooralsnog ontbreekt. De kernen in dergelijke zones worden bij verschillende ommelanden en fusiegemeenten ingedeeld, maar hun inwoners moeten zich over grote afstanden verplaatsen. Dergelijke zone vindt men tussen Durbuy, Aywaille, Lierneux en La Roche-en-Ardenne. Daar zou Manhay als volwaardiger kern kunnen uitgebouwd worden, waardoor deze fusiegemeente wellicht ook intern eenzelfde gerichtheid zou verkrijgen. Een gelijkaardige situatie vindt men tussen Ciney, Havelange en Marche-en-Famenne en ook rond Vaux-sur-Sûre.

Tenslotte zijn er enkele gemeenten die om sociaal-economische of politieke redenen bepaalde vroegere gemeenten verwierven. Dit had als gevolg dat „restgemeenten”, met een te geringe bevolking om zelfstandig te blijven, door een andere gemeente opgenomen moesten worden. In sommige gevallen zijn hierbij wel zeer eigenaardige situaties ontstaan.

Algemeen kan gesteld worden dat de fusies in vele gevallen overeenkomen met basisleefeenheden, samengesteld uit op elkaar betrokken gehuchten, dorpen en hoofddorpen of steden. Men kan hopen dat het primaire relatiepatroon zich mettertijd zal aanpassen aan de administratieve indeling zodanig dat wat nu nog geen eenheid is er wel een zal worden. Op verscheidene plaatsen zijn correcties van de recentste fusies wenselijk, vooral daar waar de samengevoegde gemeenten al te zeer in polarisatierichting verschillen. Het is uiteraard duidelijk dat het basisrelatiepatroon, dat een zeer belangrijk element is, toch niet als het enige criterium kan gelden. Er moet immers ook rekening gehouden worden met een aantal sociale, economische en taalkundige factoren.

4.3. Stedelijk systeem

Het primaire relatiepatroon geeft een inzicht in de werking van de basisleefeenheden, maar de wer-

king van onze maatschappij wordt vooral beheerst door het stedelijk systeem. De steden zijn immers de beslissingscentra bij uitstek. In de steden zijn niet alleen de openbare en privébeslissingsorganen gevestigd, maar bovendien zijn ze de zetel voor heel wat diensten, handelsinstellingen en ze zijn ook de voornaamste werkcentra. Vanuit de stad wordt het platteland verzorgd. De inzetkaart geeft een schematisch beeld van dit systeem, dat in ons land duidelijk hiërarchisch geordend is. Hier wordt zowel rekening gehouden met de commerciële als met sociaal-culturele en institutionele relaties. Uiteraard houdt dit beeld nog geen rekening met de recente regionalisatie waarvan de gevolgen op lange termijn nochtans ingrijpend zullen zijn. Vooral voor Brussel en Namen is dat nu reeds duidelijk.

Als vertrekpunt voor het onderzoek van ons stedelijk systeem diende de Atlas van België (kaart 28 A-B) waarvan de commentaar (1) nog steeds de meest grondige analyse van dit stedensysteem bevat. De gegevens werden aangevuld met een aantal recentere onderzoeken. Dit leidde er toe om naast Landen ook Louvain-la-Neuve als stad te beschouwen, terwijl La Louvière, Roeselare en Genk meer een meer de functie van regionale stad vervullen. Naast het duo Barvaux-Bomal werden een paar nieuwe stedelijke gehelen gehanteerd, nl. Wavre-Ottignies-Louvain-la-Neuve, die een drie-eenheid vormen en de complementaire bipool Hasselt-Genk, die tot een soort supraregionale hoofdplaats voor Limburg evolueert.

Tenslotte werd zowel bij de regionale als bij de kleine steden een differentiatie ingevoerd met betrekking tot hun uitrustingsgraad, daar deze mede de kwaliteit van de stedelijke service voor hun nabije en verre omgeving bepaalt. Deze differentiatie is tevens een aanduiding van de intensiteit van de stedelijke relaties. Hierbij werd gebruik gemaakt van een studie van de Nationale Commissie voor Ruimtelijke Ordening (1977).

Samenvattend kan men zeggen dat Brussel als hoofdstad het hele stedelijk systeem duidelijk beheerst. Daarnaast vervullen ook Antwerpen, Gent, Luik en in mindere mate Charleroi een functie als grote stad. Van hieruit vertrekken beslissingen, informatie en diensten naar hun werkingsgebied, waarbij regionale en andere steden als tussenschakel dienen. Als regionale centra fungeren in het Vlaamse gewest naast Antwerpen en Gent ook Oostende, Brugge, Roeselare, Kortrijk, Sint-Niklaas, Aalst,

Mechelen, Turnhout, Leuven en Hasselt-Genk. In het Waalse gewest zijn het buiten Luik en Charleroi Doornik, Bergen, La Louvière, Verviers en Aarlen. De kleine steden vormen met hun ommeland het belangrijkste en het meest algemene element van het stedennet. Bij de bepaling van hun rangorde werd rekening gehouden zowel met sociale, culturele en administratieve als met commerciële uitrustings-elementen. Dit verklaart sommige op het eerste gezicht niet zo begrijpelijke verschillen in uitrustingsniveau (vergelijk Aat met Ronse).

De diensten die de kleine steden leveren en de omvang van hun ommeland verschillen sterk. Dit is het gevolg zowel van de uitrustingsgraad van de stad als van de bevolkingsdichtheid van hun omgeving. Dit verklaart de zwakke uitrusting van zovele Ardense stadjes.

Het is vanzelfsprekend dat voor het Belgische stedensysteem op deze kaart slechts rekening gehouden werd met de voornaamste relatiestromingen en dat met name heel wat regionale steden en zelfs kleine steden belangrijke, rechtstreekse relaties hebben met de hoofdstad. Het is eveneens duidelijk dat er tussen steden ook heel wat relaties kunnen bestaan die niet hiërarchisch bepaald zijn, aangezien ons land een dicht verkeersnet bezit.

BIBLIOGRAFIE

- BELGISCH STAATSBLED van 25 september 1975, nr. 185.
Eindrapport betreffende het opmaken van een ruimtelijk ordeningsplan inzake nationale infrastructures en infrastructures van nationaal belang, Deel II: Synthèse van de werkdocumenten, Ministerie van Openbare Werken, Nationale Commissie voor Ruimtelijke Ordening, december 1977.
- GOOSSENS M. & VAN DER HAEGEN H., De invloedssferen der centra en hun activiteitsstructuren, in Atlas van België, Commentaar bij de bladen A, B, C: Stedennet I, II, III, Brussel 1972.
- MALVOZ L. & VERBIST C., Een België van 589 gemeenten — Bestuursgeografische aspecten van de samenvoegingen van gemeenten, in Tijdschrift van het Gemeentekrediet van België, 1976 nr. 115, p. 21-66.
- PATTYN M., De Belgische woonkernen — een confrontatie met de nieuwe administratieve indeling, in De Gemeente, 1981, nr. 3, p. 107-112.
- ROUSSEAU S., Typologie van de Belgische gemeenten naar graad van verstedelijking op 31 december 1970, in Statistisch Tijdschrift 1977 nr. 3, p. 141-172.
- VAN DER HAEGEN H. & VAN WAELVELDE W., Typologie van de Belgische gemeenten naar graad van verstedelijking op 31 december 1961, in Statistisch Tijdschrift 1967 nr. 9, p. 722-775.
- VAN DER HAEGEN H. & PATTYN M., De Belgische stadsgewesten, in Statistisch Tijdschrift 1979 nr. 3, p. 235-249.

(1) M. Goossens, H. Van der Haegen.

ENKELE VROEGER VERSCHENEN STUDIËN

- De Belgische input-outputrelaties 1959 (3 delen), algemene beschrijving van de berekeningsmethode, finale vraag tegen aankooprijzen en investeringen per bedrijfstak, technische coëfficiënten en de inverse matrix.

STATISTISCHE STUDIËN (1)

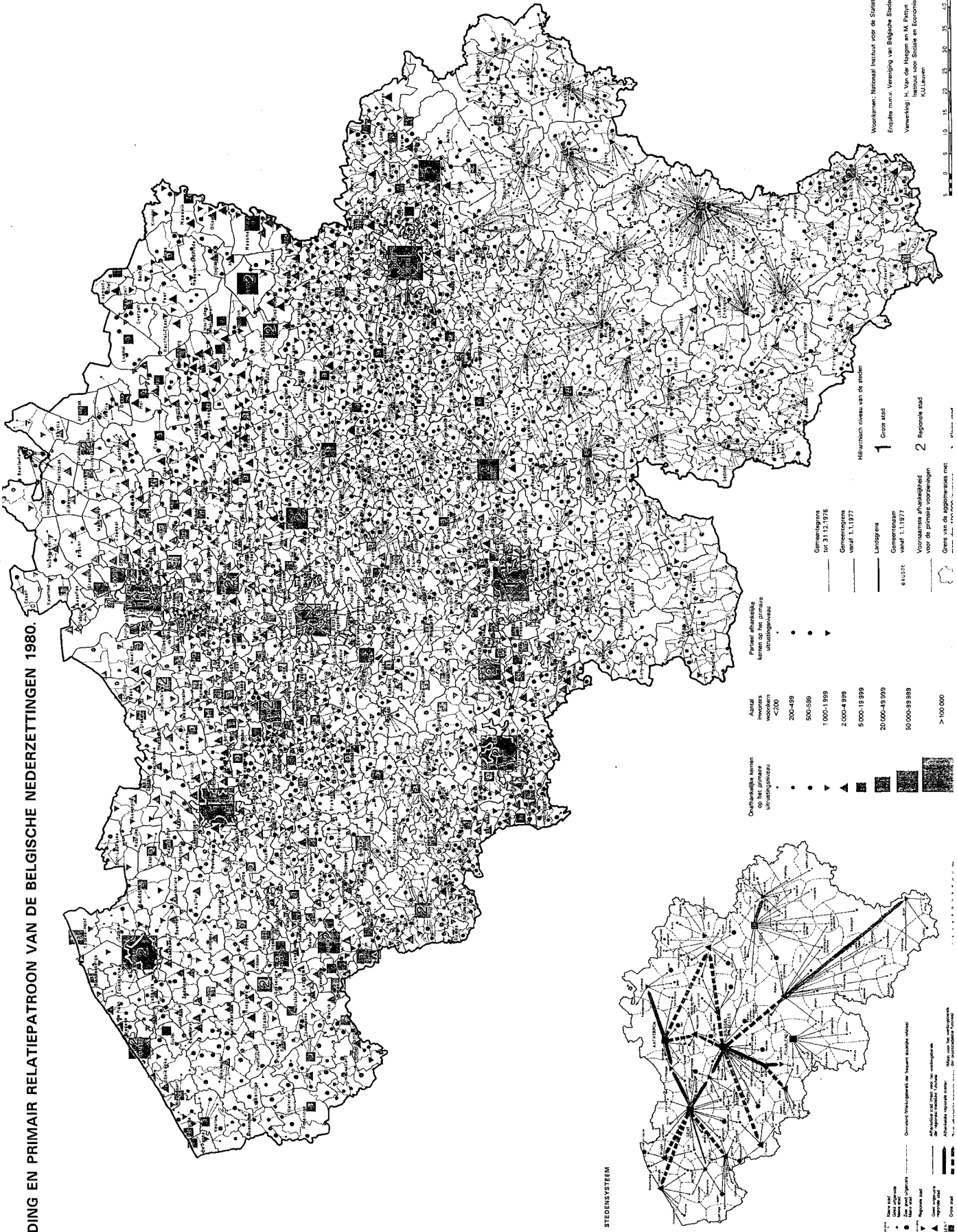
- Nr 1 — Analyse van de vraag op grond der Belgische Gezinsbudgetenquêtes van 1948-1949 en 1956-1957.
- Nr 2 — Groei van het nationaal inkomen van 1948 tot 1959 en vooruitzichten op deze basis voor de komende jaren.
— De gezinsuitgaven voor vaste brandstoffen, elektriciteit en stadsgas van 1948 tot 1959.
— De prijs- en inkomenselasticiteiten van de vraag der gezinnen naar steenkolen, gas en elektriciteit volgens de tijdreeksen 1948-1959 — Vooruitzichten inzake gezinsverbruik voor 1965.
- Nr 3 — Enkele aspecten van de nauwkeurigheid van ramingen gebaseerd op de gezinsbudgetenquêtes.
— Verdeling over provincies en taalstreken van de toegevoegde waarde per bedrijfstak en het totale binnenlandse produkt.
- Nr 4 — De nationale rekeningen van België 1953-1962.
- Nr 5 — Gezinsbudgetonderzoek 1961 — Beschrijving van de methode — Inkomen, consumptie en besparingen voor tien sociale groepen.
- Nr 6 — De toegevoegde waarde per bedrijfstak en per werknemer in de verschillende provincies en taalstreken van 1955 tot 1959.
— Evolutie van de industriële concentratie, verschillen in rendement, de bezoldigingen, de toegevoegde waarde en de investeringen volgens de dimensie van de industriële inrichtingen.
- Nr 7 — Gezinsbudgetonderzoek 1961 — Structuur van het gezinsbudget volgens gezinslasten en volgens taalstreken — Onderzoek naar het representatief karakter van het gezinsbudgetonderzoek.
- Nr 8 — De nationale rekeningen van België 1953-1963 — Hoofddlijnen van de ontwikkeling.
- Nr 9 — Gezinsbudgetonderzoek 1961 — Structuur van het budget volgens grootteklassen van de gemeenten en de bedrijfstak waarin het gezinshoofd tewerkgesteld is — Structuur van het budget voor gezinnen die spaarden enerzijds en die ontspaarden anderzijds.
- Nr 10 — De herziening 1964 van de index van de industriële produktie.
— Produktie-indexcijfers van intermediaire-, consumptie- en investeringsgoederen.
— Ontbinding van tijdreeksen in hun componenten volgens diverse methoden — Toepassing op enkele Belgische reeksen.
- Nr 11 — De nationale rekeningen van België 1953-1964 — Overzicht van de economische en sociale ontwikkeling.
- Nr 12 — Economische groei van provincies en taalstreken 1955-1963.
- Nr 13 — De nationale rekeningen van België 1953-1965.
- Nr 14 — Huidige stand van de regionale statistiek.
— Exportgerichtheid van de verschillende provincies en taalstreken.
— Regionale verdeling van het nationaal inkomen in 1961.
— Economische groei van de provincies en taalstreken van 1962 tot 1964.
- Nr 15 — Tewerkstelling en arbeidsvergoeding per industriële bedrijfstak in provincies en taalstreken van 1955 tot 1964.
- Nr 16 — De nationale rekeningen van België 1953-1966.
- Nr 17 — Typologie van de Belgische gemeenten naar graad van de verstedelijking op 31 december 1961.
— Vergelijking der gezinsbudgetenquêtes gehouden bij arbeiders- en bediendengezinnen in 1961 en 1963.
- Nr 18 — Verdeling over provincies en taalstreken van de toegevoegde waarde per bedrijfstak en van het totaal binnenlands produkt — jaren 1965 en 1966.
— Regionale indexcijfers van de industriële produktie (basis 1964 = 100).
— Hervorming van het indexcijfer der kleinhandelsprijzen.
- Nr 19 — De nationale rekeningen van België 1963-1967.
- Nr 20 — De nationale rekeningen van België 1965-1968.
- Nr 21 — De nationale rekeningen van België 1953-1969.
- Nr 22 — Input-outputtabel van België voor 1965.
- Nr 23 — Economische groei van de provincies en taalstreken van 1965 tot 1968.
— Exportgerichtheid van de verschillende provincies en taalstreken — Jaren 1966 tot 1968.
- Nr 24 — Naar een uitbreiding van de nationale rekeningen.
- Nr 25 — De nationale rekeningen van België 1966-1970.
- Nr 26 — Bijkomende karakteristieken van de economische ontwikkeling op grond van de nationale rekeningen 1963-1970.
— De investeringen van de producenten-verdelers van elektriciteit: test van acceleratie- en de capaciteitshypotesen.

(1) De nummers 1 tot en met 14 zijn verschenen onder de titel „Statistische en Econometrische Studiën”.

- Nr 27 — Indeling van de Belgische gemeenten in statistische sectoren.
— De industriële investeringen van de taalstreken van 1955 tot 1969.
— Input-outputtabel 1965. Aanvullende gegevens over de beroepsbevolking per bedrijfstak.
- Nr 28 — De nationale rekeningen van België 1963-1971.
- Nr 29 — De woninghuurprijzen in 1970 en 1971.
- Nr 30 — Toegevoegde waarde per werknemer in de nijverheid van 1953 tot 1969.
— De industriële investeringen van de provincies van 1955 tot 1969.
- Nr 31 — Studie van enkele toepassingen met recurrentievergelijkingen.
— Bijkomende karakteristieken van de economische ontwikkeling op grond van de nationale rekeningen 1963-1971.
- Nr 32 — Optimale afronding in de zin der kleinste kwadraten en volgens het schema van Makeham van een gedeelte van een sterftetafel over een bepaald leeftijdsinterval.
— Economische groei van provincies en taalstreken van 1966 tot 1971. Toegevoegde waarde en totaal produkt per bedrijfstak en geografisch gebied.
- Nr 33 — De nationale rekeningen van België 1965-1972.
- Nr 34 — Nationale rekeningen van België. Ramingen in prijzen van 1970 voor de periode 1953-1964.
— Bijkomende karakteristieken van de economische ontwikkeling op grond van de nationale rekeningen 1965-1972.
- Nr 35 — Sterftetafels 1968-1972.
— Omtrent de afronding van een sterftetafel volgens het schema van Makeham.
- Nr 36 — De nationale rekeningen van België 1966-1973.
- Nr 37 — De keramische nijverheid van 1957 tot 1972.
— De groeven en aanverwante industrieën van 1955 tot 1972.
— De kleinijverheid van 1955 tot 1972.
— Exportgerichtheid van de verschillende provincies en taalstreken in 1969 en 1970.
- Nr 38 — Het gezinsbudgetonderzoek 1973-1974 (I).
- Nr 39 — Analyse van de actuariële elementen voortvloeiend uit de afgeronde sterftetafels HS (1968-1972), HD (1968-1972) en HFR (1968-1972).
— Exportgerichtheid van de verschillende provincies en taalstreken in 1971. Leveringen aan het buitenland per bedrijfstak en geografisch gebied.
- Nr 40 — De nationale rekeningen van België 1966-1974.
- Nr 41 — Het gezinsbudgetonderzoek 1973-1974 (II).
- Nr 42 — Sterftetafels per taalgebied 1968-1972.
— Enkele basisgegevens over de demografische ontwikkeling van België en zijn regio's.
— De woninghuurprijzen in 1973.
- Nr 43 — Bijkomende karakteristieken van de economische ontwikkeling op grond van de nationale rekeningen 1966-1974.
— Economische groei van de provincies en taalstreken van 1970 tot 1974. Toegevoegde waarde en totaal produkt per bedrijfstak en geografisch gebied.
— Exportgerichtheid van de verschillende provincies en taalstreken in 1972. Industriële leveringen aan het buitenland per bedrijfstak en geografisch gebied.
— De industriële investeringen van de provincies en van de taalgebieden van 1970 tot 1974.
- Nr 44 — Omzet van de ondernemingen en hun aankopen van investeringsgoederen sinds 1 januari 1971, op grond van de aangiften inzake de belasting over de toegevoegde waarde.
- Nr 45 — De nationale rekeningen van België 1966-1975.
- Nr 46 — Het gezinsbudgetonderzoek 1973-1974 (III).
- Nr 47 — Bevolkingsramingen 1976-1985 voor het Rijk en zijn regio's.
— Sterftetafels volgens huwelijksstaat 1968-1973.
- Nr 48 — Bijkomende karakteristieken van de economische ontwikkeling op grond van de nationale rekeningen 1966-1975.
— Vergelijking van alternatieve concentratiemaatstaven voor de industriële sectoren in België.
— De gemiddelde procentuele verandering van een tijdreeks voor een bepaald tijdsinterval — Ideale coëfficiënt van Pesek — Toepassing op de economische groei en op de industriële investeringen van de taalstreken en van het Rijk van 1970 tot 1974.
- Nr 49 — Input-outputtabel van België voor 1970.
- Nr 50 — Het gezinsbudgetonderzoek 1973-1974 (IV).
— Het gezinsbudgetonderzoek bij zelfstandigen 1973-1974.
- Nr 51 — Exportgerichtheid van de verschillende provincies en taalstreken in 1973. Industriële leveringen aan het buitenland per bedrijfstak en geografisch gebied.
— Typologie van de Belgische gemeenten naar graad van verstedelijking op 31 december 1970.
— Overwegingen met het oog op een optimaal gebruik van moniteurs bij de controles van de land- en tuinbouwteelten in België.
— De personele inkomensverdeling in België: statische analyse.
— De begrotingen van de gemeenten 1972-1975.
- Nr 52 — De nationale rekeningen van België 1967-1976
— Bijkomende karakteristieken van de economische ontwikkeling op grond van de nationale rekeningen 1967-1976
- Nr 53 — Exportgerichtheid van de verschillende provincies en gewesten in 1974. Industriële leveringen aan het buitenland per bedrijfstak en geografisch gebied.
— Industriële concentratie in een open economie: de toestand in België.
- Nr 54 — De nationale rekeningen van België 1968-1977.

- Nr 55 — Exportgerichtheid van de verschillende provincies en gewesten in 1975. Industriële leveringen aan het buitenland per bedrijfstak en geografisch gebied.
— Economische groei van de provincies en gewesten van 1970 tot 1976. Toegevoegde waarde en totaal produkt per bedrijfstak en geografisch gebied.
- Nr 56 — De Belgische Stadsgewesten.
— Bijkomende karakteristieken van de economische ontwikkeling op grond van de nationale rekeningen 1968-1977.
— De Europese Sociale Rekeningen.
- Nr 57 — De nationale rekeningen van België 1970-1978.
- Nr 58 — Statistieken ten dienste van de bedrijven — Hun beschrijving en methodologie.
- Nr 59 — Nieuwe bevolkingsvooruitzichten (1976-2000) voor België, zijn gewesten en arrondissementen.
- Nr 60 — Exportgerichtheid van de verschillende provincies en gewesten in 1976. Industriële leveringen aan het buitenland per bedrijfstak en geografisch gebied.
— Economische groei van de provincies en gewesten — jaar 1977. Toegevoegde waarde en totaal produkt per bedrijfstak en geografisch gebied.
- Nr 61 — De nationale rekeningen van België 1970-1979.
- Nr 62 — Exportgerichtheid van de verschillende provincies en gewesten in 1977. Industriële leveringen aan het buitenland per bedrijfstak en geografisch gebied.
— Bijkomende karakteristieken van de economische ontwikkeling op grond van de nationale rekeningen 1970-1979.

SPREIDING EN PRIMAIR RELATIEPATROON VAN DE BELGISCHE NEDERZETTINGEN 1980.

Aantal inwoners woonkern

<200
200-499
500-999
1.000-1.999
2.000-4.999
5.000-19.999
20.000-49.999
50.000-99.999
>100.000

Omringde kern op het primaire uitbreidingsniveau

Primaire afhankelijkheid op het primaire uitbreidingsniveau

Gemeentegrans tot 31.12.1978

Gemeentegrans vanaf 1.1.1977

Landsgrens 81.1.1974

Gemeentegrans 1.1.1977

Voorname afhankelijkheid voor de primaire voorzieningen

Grens van de agglomeratie met

STEDENSYSTEEM

1 Grote stad

2 Regionale stad

3 Provinciale stad

4 Gemeentelijke stad

5 Agglomeratie

6 Agglomeratie

7 Agglomeratie

8 Agglomeratie

9 Agglomeratie

10 Agglomeratie

11 Agglomeratie

12 Agglomeratie

13 Agglomeratie

14 Agglomeratie

15 Agglomeratie

16 Agglomeratie

17 Agglomeratie

18 Agglomeratie

19 Agglomeratie

20 Agglomeratie

21 Agglomeratie

22 Agglomeratie

23 Agglomeratie

24 Agglomeratie

25 Agglomeratie

26 Agglomeratie

27 Agglomeratie

28 Agglomeratie

29 Agglomeratie

30 Agglomeratie

31 Agglomeratie

32 Agglomeratie

33 Agglomeratie

34 Agglomeratie

35 Agglomeratie

36 Agglomeratie

37 Agglomeratie

38 Agglomeratie

39 Agglomeratie

40 Agglomeratie

41 Agglomeratie

42 Agglomeratie

43 Agglomeratie

44 Agglomeratie

45 Agglomeratie

46 Agglomeratie

47 Agglomeratie

48 Agglomeratie

49 Agglomeratie

50 Agglomeratie

51 Agglomeratie

52 Agglomeratie

53 Agglomeratie

54 Agglomeratie

55 Agglomeratie

56 Agglomeratie

57 Agglomeratie

58 Agglomeratie

59 Agglomeratie

60 Agglomeratie

61 Agglomeratie

62 Agglomeratie

63 Agglomeratie

64 Agglomeratie

65 Agglomeratie

66 Agglomeratie

67 Agglomeratie

68 Agglomeratie

69 Agglomeratie

70 Agglomeratie

71 Agglomeratie

72 Agglomeratie

73 Agglomeratie

74 Agglomeratie

75 Agglomeratie

76 Agglomeratie

77 Agglomeratie

78 Agglomeratie

79 Agglomeratie

80 Agglomeratie

81 Agglomeratie

82 Agglomeratie

83 Agglomeratie

84 Agglomeratie

85 Agglomeratie

86 Agglomeratie

87 Agglomeratie

88 Agglomeratie

89 Agglomeratie

90 Agglomeratie

91 Agglomeratie

92 Agglomeratie

93 Agglomeratie

94 Agglomeratie

95 Agglomeratie

96 Agglomeratie

97 Agglomeratie

98 Agglomeratie

99 Agglomeratie

100 Agglomeratie

Woonkernen: Nationaal Instituut voor de Statistiek 1970
 Engelse muniv. Vereniging van Belgische Steden en Gemeenten
 Verwerking: H. Van de Bogaert en M. Patten
 Instituut voor de Studie en Landbouwkundige Biografie
 KULeuven

0 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 km

